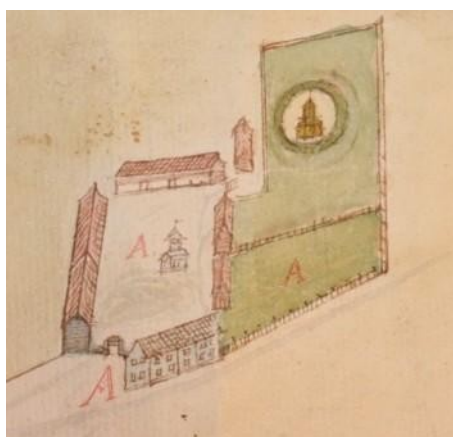

Fossesholms trädgård

Arkeologisk undersökning av trädgårdslämningar från 1700-talet

Fossesholm i Vestfossen, Øvre Eiker kommune, Buskerud Fylke.

ArchaeoGarden
Rapport 2010:1
Anna Andréasson

Tekniska och administrativa uppgifter

FylkeBuskerud
KommuneØvre Eiker

ÄgareEiker Historielag
.....Fossesholm Herregård, Eiker og Lågendalen museum, Fossgata, 3320 Vestfossen
.....kontor@fossesholm.no

Fältarbetstid:2009-08-31 – 2009-09-05

Personal:Anna Andréasson, trädgårdsarkeolog, ArchaeoGarden.
.....Anne Kaurin, landskapsarkitekt MNLA, Villvin Landskap.
.....Madeleine von Essen, trädgårdshistoriker.
.....Inger Ernstsson, trädgårdsarkeolog.

Uppdragsgivare:Eiker Historielag (kontaktperson Ellen Pauline Steen).

ArchaeoGarden
www.archaeogarden.se

Fossesholms trädgård – arkeologisk undersökning av trädgårdslämningar från 1700-talet.
Fossesholm i Vestfossen, Øvre Eiker kommune, Buskerud Fylke.
ArchaeoGarden Rapport 2010:1.

Författare: Anna Andréasson.
Omslagsbilder: Överst till vänster: utsnitt ur karta av Jens Irgen Müller 1789. Överst till höger: del av väggmålning på Fossesholm, foto: Anna Andréasson 090905. Nederst: Schakt 1 från väster, nedre västra trädgården vid Fossesholm, foto: Anna Andréasson 090831.

ISBN: 978-91-978217-3-5
© Anna Andréasson & ArchaeoGarden 2010.

Innehåll

Tekniska och administrativa uppgifter	1
Innehåll	2
Sammanfattning	3
Inledning	4
Syfte och metod	4
Topografi	4
Historisk bakgrund	5
Undersökningsresultat	9
Undersökningsresultat	9
Schakt 1 – den västliga trädgården	9
Sammanfattning Schakt 1	18
Schakt 2 – den västliga trädgården	19
Sammanfattning Schakt 2	22
Schakt 3 – västra delen och sluttningen	23
Sammanfattning Schakt 3 västra delen	27
Schakt 3 – östra delen och ö-lämningen	28
Schakt 4 – ö-lämningen	34
Sammanfattning schakt 3 östra delen & schakt 4	37
Grävdagbok	40
Referenser	42

Bilagor: Planritningar

Sammanfattning

Den 31 augusti – 5 september 2009 genomfördes en trädgårdsarkeologisk undersökning vid Fossesholms herrgård på uppdrag av Eiker Historielag. Utgrävningen leddes av trädgårdsarkeolog Anna Andréasson, och utfördes i samarbete med trädgårdsarkeolog Inger Ernstsson, landskapsarkitekt MNLA Anne Kaurin och trädgårdshistoriker Madeleine von Essen. Syftet med undersökningen var att söka efter och dokumentera befintliga trädgårdslämningar vid Fossesholm, för att om möjligt samla så mycket information om det sena 1700-talets trädgård att man i framtiden skall kunna restaurera den.

Trädgårdslämningarna från mitten av 1700-talet verkar, grundat på undersökningsresultaten och den lilla kartbild som finns bevarad från 1789, kunna indelas i tre huvuddelar – den västliga trädgården, sluttningen, och ö-lämningen på kullens krön. Den nedre västliga trädgården, som på kartbilden ser ut att vara inhägnad för sig, var säkerligen en mer prydnadsbetonad trädgård. Den kunde ses från 'havestuens' fönster, och fyndmaterialet – hushållsavfallsbetonade fragment relativt jämnt fördelat över ytan – tyder på att marken varit gödslad och intensivt brukad. Hur långt mot söder trädgården sträckte sig på 1700-talet är inte säkert, men utgår man ifrån en tänkt mittaxel i öst-västlig riktning utgående från ö-lämningens mittpunkt blir avståndet mellan denna och väggen ca 16 meter. Mäter man ytterligare 16 meter mot söder hamnar man vid en punkt i grannens trädgård där ett buskage och en svag höjdskillnad i öst-västlig riktning antyder att det kan ha funnits en gräns.

I den västra trädgården dokumenterades lämningarna efter minst två, eventuellt tre, grusade gångar. De två tydliga gångarna låg i ca 90° vinkel till varandra, den ena ut från platsen där porten mellan trädgård och gårdstun fanns, och den andra parallellt med husväggen. Dessutom dokumenterades ett antal stenfyllda diken, vilka tolkas som dräneringsdiken, ett parallellt med huset och de övriga i 90° vinkel. Den nedre trädgården ser ut att ha varit nästan plan, förutom i öster där det finns en relativt brant sluttning. Den branta delen sammanfaller med ett parti där ett naturligt format glacialt lager bestående av grus och stora stenar kommer ända upp till matjorden. Precis ovanför den brantare delen ligger idag en påfågelsbur, men i kanten av denna iakttogs spår som möjligen kan tolkas som resterna efter grunden till en liten mur och en tredje gång i nord-sydlig riktning.

Den långa jämna sluttningen mellan västliga trädgårdens brantare del och ö-lämningen på krönet hade en lutning på ca 6 %, vilket kan jämföras med den korta brantare delen i nedre trädgårdens östkant där lutningen var ca 8 %. I den långa sluttningen står idag ännu en hel del äppelträd kvar på rad sedan trädgårdens tid som fruktträdgård. Från denna del tillvaratogs nästan inga fynd. Sannolikt har den inte varit lika gödslad och intensivt brukad som den västliga trädgården. En möjlighet är att den helt enkelt varit en äng, kanske med fruktträd, men sannolikt har det varit viktigt att man hade åtminstone en fri siktlinje upp mot det lilla huset på ön, som säkert, i form av utsiktspunkt, var viktigt även för den västliga trädgården.

Den lilla runda ön på krönet var uppbyggd av stora stenblock, täckta med en stenpackning av mindre stenar och sandigt grus. Kring ön fanns vattenavsatta lager som tyder på att det funnits en omgivande damm som sträckt sig minst 2, sannolikt ca 4 meter, möjligen upp till 6 meter ut från öns kant. Uträknat efter kantens rundning bör själva ön ha varit ca 9,5 meter i diameter. Vattendjupet bör ha legat kring 0,5 meter.

Att döma av kartskissen från 1789 har det funnits en sex- eller åttakantig byggnad på ön. Lagerföljderna i de två undersökta schakten vid ön stämmer väl överens med varandra, och pekar mot ett händelseförlopp med minst tre faser efter öns användningstid. Direkt efter att ön slutade användas finns spår efter eldningsaktiviteter. Inte minst den stora askmängden på ett ställe (Lager 4, Figur 41) tyder på att det inte rör sig om brandlager. Därefter har marken utjämnats med gulbrunt sandigt grus och stenar. Slutligen indikerar fyndmaterialet i det tunna matjordslagret att platsen varit en aktivitetsyta med anknytning till gården, med största sannolikhet långt in på 1900-talet. Hur det lilla huset använts är omöjligt att veta, men det behöver inte ha varit ett egentligt lusthus. Kanske är det mer troligt att det var ett djur- eller fågelhus, möjligen för änder. Exempel på sådana från samma tid finns bland annat från Danmark. Samtidigt fungerade det sannolikt som en vacker utsiktspunkt från prydnadsträdgården.

Inledning

I augusti-september 2009 genomfördes en trädgårdsarkeologisk undersökning vid Fossesholms herrgård på uppdrag av Eiker Historielag. Syftet med undersökningen var att söka efter och dokumentera trädgårdslämningarna vid Fossesholm för att om möjligt samla tillräckligt med information om den sena 1700-talsträdgården att det skulle kunna gå att restaurera den. Utgrävningen leddes av trädgårdsarkeolog Anna Andréasson, i samarbete med trädgårdsarkeolog Inger Ernstsson, landskapsarkitekt MNLA Anne Kaurin och trädgårdshistoriker Madeleine von Essen.

Figur 1. Första grävningsdagen. Från vänster till höger: Inger Ernstsson, Anna Andréasson, Madeleine von Essen och Anne Kaurin. Foto: 090831.

Syfte och metod

Undersökningens fältarbete utfördes 31 augusti – 5 september 2009, av Anna Andréasson, Inger Ernstsson, Anne Kaurin och Madeleine von Essen. Eftersom tiden var knapp, inget detaljerat kartmaterial fanns, och de synliga spåren ovan jord var näst intill obefintliga, beslutade vi att börja med att lägga långa sökschakt med grävmaskin. Schakten placerades för att täcka in trädgården i sin helhet, och så att vi snabbt skulle kunna få en överblick över vilka trädgårdslämningar som faktiskt fanns. Tack vare vår mycket skickliga maskinist Ståle Berg gick det bra att lyfta större lager med maskin. När vi sedan i schakten stötte på lämningar som verkade intressanta, och mer komplicerade lagerföljder, övergick vi till att gräva för hand.

Två långa schakt (Schakt 1 och 3) som fick överlappa varandra något lades på tvären genom hela trädgården, i riktning NV-SÖ. Schaktens bredd var en skopbredd, ca 1,20 m. I den nedre västliga delen lades därefter två kortare schakt vinkelrätt mot de första i riktning SSV-NNÖ (Schakt 2 och 5, för det sistnämnda ritades ingen sektion) och en större utvidgning grävdes också intill dagens påfågelsbur, där bland annat isälvsavlagringar och stora stenar gjorde tolkningen komplicerad. På höjdröret i anslutning till ö-lämningen grävdes också ytterligare ett kort schakt i riktning SSÖ-NNV (Schakt 4) samt en utvidgning mellan schakt 3 och 4.

Samtliga schakt och andra viktiga strukturer mättes in i plan elektroniskt med totalstation av Ole-J Petersen från Øvre Eiker kommune. Planerna har bearbetats vidare av Anne Kaurin, medan sektionerna ritats och bearbetats av Anna Andréasson.

Geolog Rolf Sørensen besökte utgrävningen 3 september för att hjälpa till att reda ut en del av de lager som framkom vid schaktningen.

Topografi

Fossesholm ligger placerat som på en ås, strax öster om Vestfosselva. I väster sluttar marken ner mot älven och i öster ner mot jordbruksmark. Större delen av gårdsbyggnaderna ligger i en västsluttning med sitt högsta läge ungefär där lämningarna efter den lilla ön upptäcktes (se vidare Undersökningsresultat nedan). Marken sluttar även i norr och söder bort från gårdsbyggnaderna, men betydligt mer svagt och gradvis.

Vid schaktningen framkom framförallt i schakt 1 samlingar av stenblock, sandpartier och partier med kompakt ljusgrå lera som delvis var svårtolkade. Framförallt var det svårt att tolka vilka stensamlingar som kunde vara placerade av människor och vilka som var naturliga i den nedre västliga trädgårdens östkant. Vi bad därför geolog Rolf Sørensen, som har stor erfarenhet från området, om hjälp. Han bekräftade att den ljusa nästan vita leran, de rena sand- och gruslagren och de stora rundade stenblocken i den västra trädgårdens östdel är resultatet av en glaciär-älv (*breelv*) som flutit från norr med en glaciärfront (*brefront*) som sträckt sig i öst-västlig riktning. De stenar som flyttats av älven är alla mer eller mindre rundslipade.

Figur 2. Diskussion kring den geologiska kartan. Från vänster Anne Kaurin, Inger Ernstsson, Rolf Sørensen, Madeleine von Essen. Foto: 090903.

Historisk bakgrund

Alla uppgifter i detta kapitel är hämtade ur Madeleine von Essens detaljerade kartläggning av Fossesholms trädgårdshistoria. Fossgodset, som var Norges första stora skogsegendom, samlades genom köp och byten på 1500-talet av Peder Hanssøn Litle (Basse), länsherre för Akershus län. Huvudgården skapades av två gårdar, Nordre- och Søndre Foss, som legat på samma plats sedan medeltiden. Eiker, med sina stora skogar och många vattenfall, blev högtintressant omkring 1530, då man började använda en ny typ av vattendriven såg, och behövde forsar för att anlägga sågkvarnar. Trävarorna, framför allt plank, exporterades sedan med skepp till Nederländerna och Storbritannien.

Foss omskapades av Peder Hanssøn Litle till en representativ herrgård, som både kunde visa hans nya status som storgodsägare och förse hans hushåll med jordbruksprodukter. Bebyggelsen flyttades från bruksområdet nere vid forsen upp på höjden där den ligger idag. På Foss bodde den danske kungens länsherre så fort plikterna inte tvingade honom att vara på Akershus. När han dog 1551 övertogs driften av änkan Ingeborg Gyldenlöve som avled 1597. Det verkar högst sannolikt att Peder Hanssøn också anlade trädgård, men tyvärr finns inga bevarade historiska källor som berättar om detta. Däremot fanns trädgårdar vid Akershus som man vet lite mer om, och som kan ge ledtrådar till hur det kan ha sett ut även vid Fossesholm.

Sitt namn, Fossesholm, fick herrgården av den ägare som tog över 1616, Gunde Lange till Fritzø, landshövding i Tönsberg. Han och även hans son levde delvis här, men sedan, under resten av 1600-talet och 1700-talets första hälft, drevs och beboddes Fossesholm mest av arrendatorer. Handeln med trävaror fick ännu större betydelse på 1600-talet, och många skogsegendomar, som Fossesholm, blev föremål för spekulation. Ägarna var främst affärsmän och handelshus långt bort, och förvaltarna hade inget större intresse av att investera i byggnader och trädgård. Husen fick förfalla och jordbruket låg mer eller mindre nere, samtidigt som sågbruket var intensivare än någonsin. Troligen lade man knappast någon tid på trädgård under denna tid. Möjligen odlades lite köksväxter för gårdens folk.

1697 köptes godset av tre köpmän som hade ett intresse både för sågverksindustrin och för att skaffa sig lantgoods. Den mest engagerade ägaren blev kommersrådet Jørgen Poulsen Neumann, som 1706 renoverade gårdsbebyggelsen. Fossesholm blev på nytt betraktat som en plats för representation och en ståndsmässig bostad. Huvudbyggnaden innehöll nu både bostad för arrendator och gäst- och mottagningsrum för ägare, med påkostad inredning och möblering. År 1740 övertog en annan av köpmännen, Gabriel von Cappelen, driften av Fossesholm och han bodde där till sin död 1758. I ett dokument från 1760-talet omtalas en inhägnad köksträdgård med några fruktträd. Men Gabriel von Cappelen hade ekonomiska problem och kunde sannolikt inte satsa på en stor representativ trädgårdsanläggning. Sonen Jørgen von Cappelen däremot, som tog över efter honom, hade helt andra resurser.

Trädgården under 1700-talets andra hälft

De trädgårdslämningar som kunde iakttas vid utgrävningen härstammar med största sannolikhet framförallt från Jørgen von Cappelens tid, under 1700-talets andra hälft. Men den mer avancerade trädgård som då anlades blev troligen relativt kortlivad.

På 1760-talet blev affärsmannen Jørgen von Cappelen ensam ägare till herrgården Fossesholm och flyttade in. Med detta startar herrgårdens främsta glansperiod. Att investera i lantegendomar, och flytta ut från staden till ett sundare liv, var vanligt och populärt bland välbärgade stadsbor kring mitten av 1700-talet. Allra bäst var om man kunde kombinera lantlivet med ekonomiskt givande lantushållning och industriföretag. Fossesholm hade som nämnts redan sin lukrativa sågverksindustri.

Jørgen von Cappelen investerade stora pengar i Fossesholm. Han byggde om bostadshuset till den nästan 50 m långa huvudbyggnad i klassicistisk stil som finns kvar idag, och han samlade också alla byggnader till en helhet kring tunet, och byggde delvis samman dem. Till en anläggning som denna krävdes en motsvarande trädgård.

Figur 3. Jørgen von Cappelen och hustrun Magdalena Larsdatter Darjes. Foto av oljemålningar på Fossesholm.

1780-talet

På 1780-talet skrev sockenprästen Strøm att trädgården vid Fossesholm var områdets *"ordentligste og bedst anlagte Træ- og Blomster-Have"*. Trädgården låg i söder direkt intill kortsidan av bostadshuset och den södra sidoflygelns fasad. Från den stora salen, även kallad 'Havestuen' (Trädgårdssalongen), hade man utsikt över trädgården, men för att komma in i trädgården måste man gå ut på tunet och genom en port. Bevarade historiska dokument berättar bland annat att Jørgen von Cappelen lät plantera nya fruktträd och anlägga drivbänkar.

Trädgårdar från samma tid, område och sociala sammanhang innehöll både prydnads- och nyttoväxter, och hade oftast regelbunden form. Troligen innehöll den nedre delen av trädgården vid Fossesholm, den som gick att se från 'Havestuen', främst prydnadsväxter. Trädgården ligger i en sluttning, en typ av terräng där det vid denna tid i Norge var vanligt att anlägga terrasser. Utgrävningsresultaten tyder på att den nedre västra delen varit plan, med en sluttning i öster.

Figur 4. Den äldsta bevarade kartan som visar Fossesholm ritades av Jens Irgen Müller 1789. Kartan är relativt småskalig, och utsnittet som visar herrgården är inte mer än några centimeter brett.

Den äldsta bevarade kartan som visar Fossesholm är från 1789. Den är relativt småskalig med ganska få detaljer, men visar en tvådelad relativt stor trädgårdsanläggning i söder vilken markerats med grönt. Trädgården ser ut att bestå av två inhägnade delar, en nedre som tolkats som motsvarande den nedre västliga delen, och en övre, där kartritaren placerat en intressant tornlik byggnad. Den lilla byggnaden är på kartan placerad på ett runt gult parti, med en smal blå ring runt. Gissningsvis rör det sig om någon form av lusthus eller annan mindre byggnad, som placerats på en liten ö omgiven av en damm. Vid undersökningen framkom också lämningarna efter en konstgjord ö, med ett vattenavsatt lager runtomkring. Av själva byggnaden finns idag inga spår, men på kartskissen från 1789 ser det ut att vara en 6-eller 8-kantig, tornliknande byggnad. Den liknar i viss mån Posthuset (över gårdens vattenpost) på gårdstunet som byggdes på 1770-talet. Vattnet till posthuset leddes genom en underjordisk ledning i trä från en höjd i närheten. Posthuset är invändigt dekorerat med tak- och väggmålningar.

Figur 5. Till vänster posthuset på tunet som det ser ut idag. Foto: 090509. Till höger Ellen Pauline Steen med en bit vattenledning, i form av en urholkad trästam, av det slag som ledde vatten till posthuset. Ledningen skall fortfarande fungera. Foto:090904

1800-tal och 1900-tal

Jørgen von Cappelen avled 1785. Herrgården drevs vidare av hans släktingar, men handeln gick allt sämre, och 1822 såldes herrgården på exekutiv auktion till tre lokala storbönder. Några år senare övertog två av bondesönerna huvudgården och delade den mellan sig. Till och med huvudbyggnaden och tunet delades på mitten i två separata delar. Samtidigt tog båda familjegrenarna efternamnet Fossesholm. Så fortsatte det att vara fram till Eiker Historielag köpte gårdsbyggnaderna med tomt runtomkring år 1973.

Trädgården blev på 1800-talet sannolikt till största delen helt nyttobetonad, med fruktodlingar. En av ägarna var till exempel en framstående äppelodlare. De sista spåren av den gamla prydnadsträdgården var antagligen de kvarblivna buxbombsbuskar som noterades av arkitekt Christian Arbo 1917.

En del av den ursprungliga trädgårdsytan (sådan den ser ut på kartan 1789) har i söder blivit avstyckad och bebyggd på senare tid. Den del som finns kvar intill huvudbyggnaden på Fossesholm idag, och som kan bli föremål för restaurering, uppskattas omfatta ungefär 2/3 av bredden av Jørgen von Cappelens ursprungliga trädgårdsanläggning. En tredjedel ligger alltså idag utanför trädgården.

Figur 6. Den norra flygeln. Till vänster portalen som även finns markerad på kartan från 1789. Till höger en liten byggnad som idag fungerar som biljettkiosk, och som är en exakt kopia av ett litet lusthus som stod i den nedre västliga delen av trädgården. Lusthuset mättes upp och ritades av arkitekt C. Arbo 1917. Det revs inte så långt därefter. Foto: 090509.

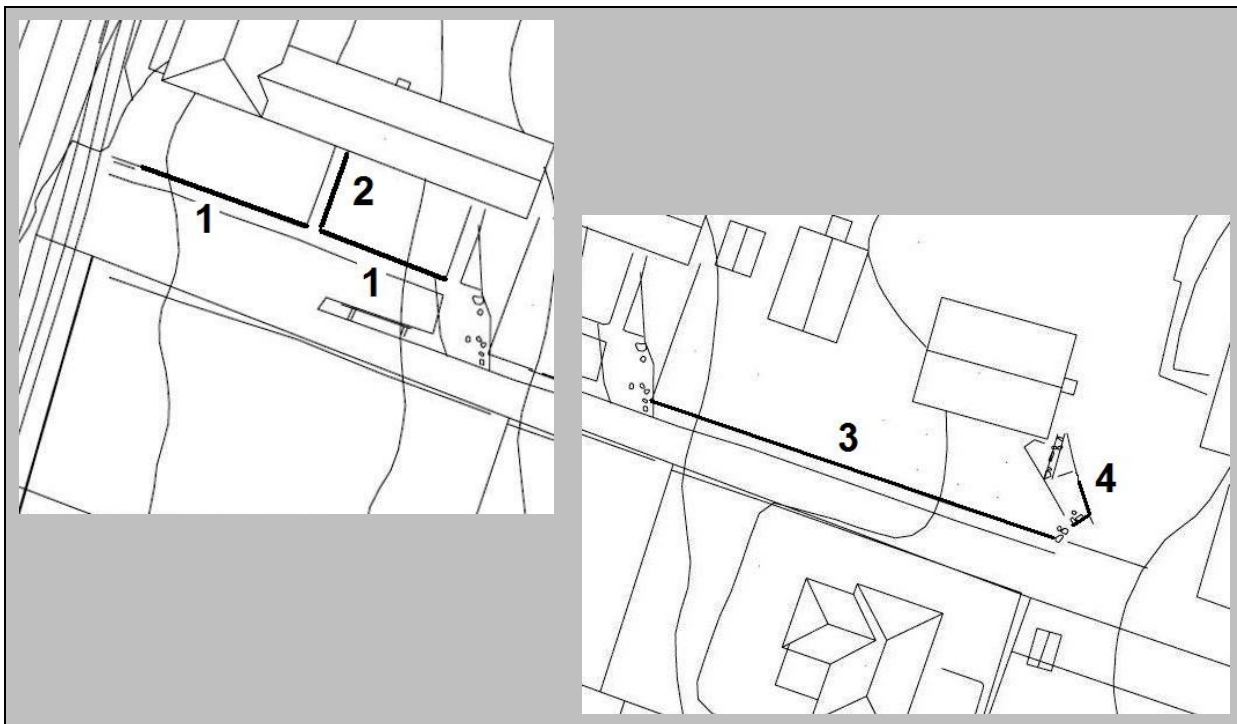

Figur 7. Huvudbyggnaden från tunet, som den ser ut idag. Till vänster skymtar södra sidoflygeln. Fönstren i övervåningens södra del är tillfälligt bortlämnade för restaurering. Foto:090903.

Figur 8. 'Storstuen' i huvudbyggnaden på Fossesholm med väggmålningar som skall visa livet på godset, målade 1763 av Eric Gustav Tunmarck. Golvet var ursprungligen målat i schackmönster. Foto: 090904.

Undersökningresultat

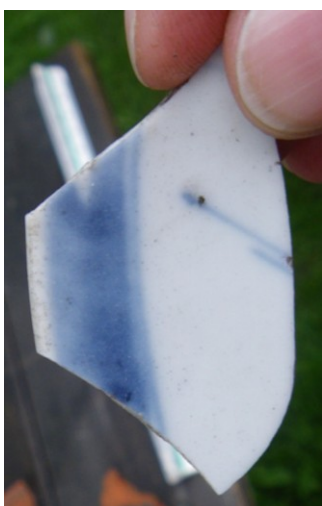
Figur 9. Översiktlig placering av de ritade sektionerna 1 – 4. Sektion 1 och 2 till vänster omfattar den nedre västliga trädgården. Sektion 4 visar den konstgjorda ön på höjdrönet, och sektion 3 beskriver förutom den konstgjorda ön även sluttningen mellan ön och den nedre västliga delen.

Schakt 1 – den västliga trädgården

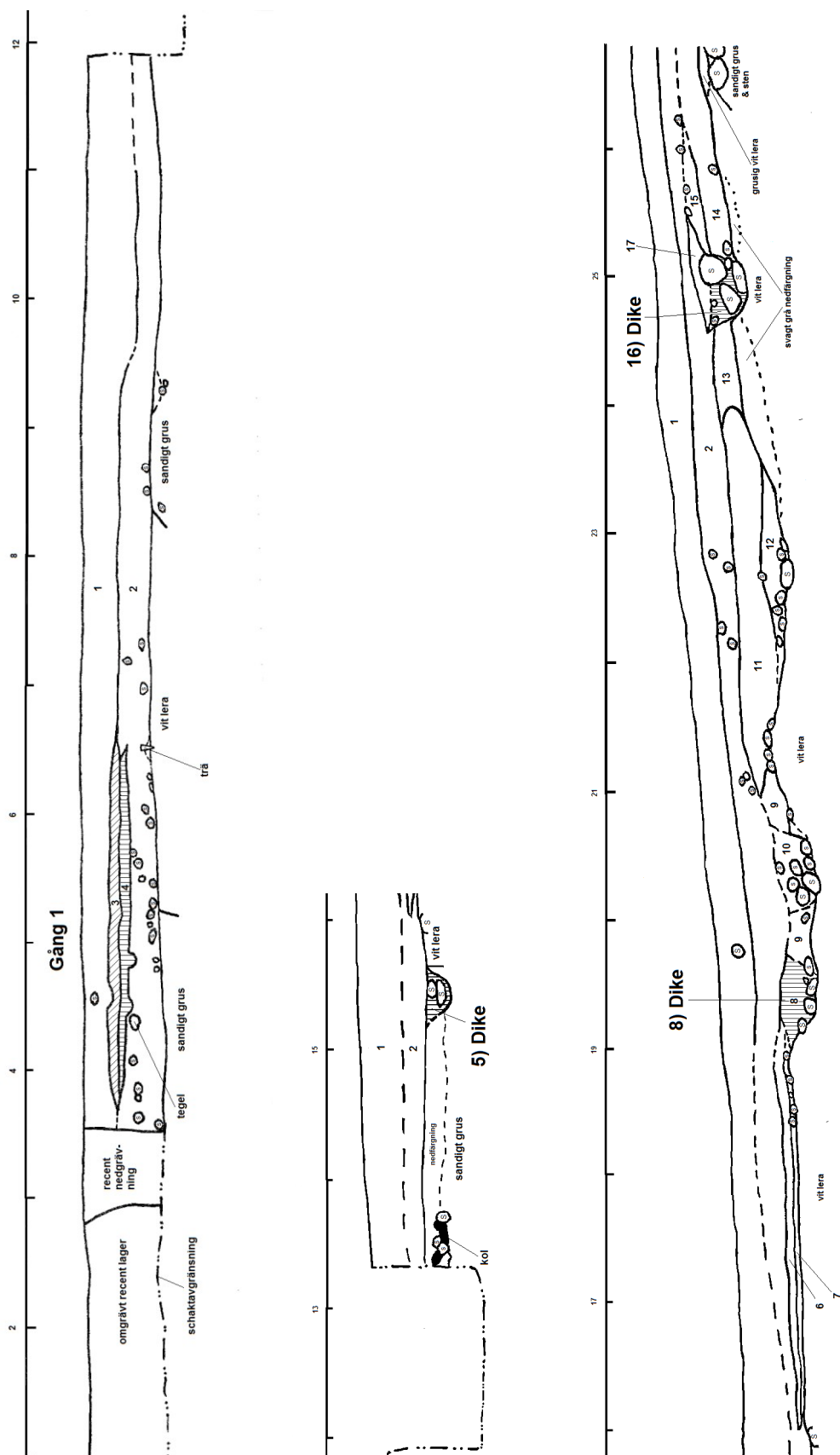
Schakt 1 drogs tvärs över den nedre, västliga delen av trädgården i riktning NV-SO. Sektionen mot NO ritades (Figur 12). Något senare drogs schakt 2 vinkelrätt mellan schakt 1 och husväggen i ritning SSV-NNO. I anslutning till den östligaste änden av schakt 1 framkom isälvsavlagringar och depositioner av bland annat stora stenar och starkt vattenförande sandlager som gjorde tolkning och grävningsarbete komplicerat. Här gjordes en utvidgning mellan schakt 1 och 3, och ytterligare ett kort tvärschakt (Schakt 5) drogs. Utvidgningen och schakt 5 dokumenterades endast genom fotografering och inmätning av de viktigaste strukturerna i plan.

Figur 10. Schakt 1 från SÖ, till vänster syns ett buskage av bland annat snöbär (*Symphoricarpos albus* ssp. *laevigatus*). Till höger vid huset växer plymspirea (*Aruncus dioicus*). Foto: 090901.

Figur 11. Fyndmaterial från den nedre västliga trädgården. På den övre bilden syns allt tillvarataget fyndmaterial, inklusive obrända ben och tegel. Mittenraden från vänster: dekorerat kritpipsskaft, kritpipshuvud, glaserad keramik. Nedersta raden från vänster: litet fragment av ostindiskt porslin, fajans, dekorerad keramik. Foto: 090904.

Figur 12. Sektion schakt 1 mot N. Skala 1:50. För beskrivning av lager se Tabell 1 på nästa sida. Notera även att linjen med metermarkeringar vid 16 m flyttats 80 cm i höjdlid.

- 1) (Matjord) Homogen gråbrun humös något sandig silt.
- 2) (Äldre matjord) Likt lager 1 men mer kompakt, något gråare, något lerigare och något mindre humöst. Under Gång 1 var lagret en aning gråare och mer kompakt, med ett par gulaktiga gruslinser, bestående av samma material som finns i undergrunden på vissa ställen i trädgården. Under gången verkade också finnas något fler tegelfragment än i andra delar av lager 2.
- 3) (Gång 1, övre lagret) Grus med grå siltig fyllning mellan gruskornen. Fraktioner upp till 7 mm.
- 4) (Gång 1, undre lagret) Brunt mer finkornigt grus, kompakt, grusfraktion ca 1 mm.
- 5) (Dräneringsdike) Fyllning med mycket sten, mellan stenar fyllning ganska lik lager 1, på botten vatten.
- 6) Grusig lera som torkar snabbt, färg som 2 men något ljusare och lerigare.
- 7) Som lager 6 men ljusare med mindre grus och mer stenar.
- 8) (Dräneringsdike) Stenar, tydligt mer mörkgrå lerig sand och silt mellan stenarna.
- 9) I stort sett som 2 men lite grusigare och gråare neråt.
- 10) Lerig sand, som var mörkare grå kring sten. (lager 9 & 10 är innebördes lika, inga tydliga gränser, leriga)
- 11) (Äldre matjord?) Grå sandig silt (med lera), som 13&14 men mörkare.
- 12) Snarast som 1&14 men lite ljusare p.g.a. lerinblandningen underifrån, en hel del sten.
- 13) (Äldre matjord?) Kan betraktas som forts på lager 14, möjligen lite ljusare.
- 14) (Äldre matjord?) Som 2 men gråare, lerigare, ljusnande nedåt (& även mer grus) speciellt kring 26 m.
- 15) Som en blandning mellan 2 och 14.
- 16) (Dräneringsdike) Stenigt, fyllning kring sten lite lerigare och gråare.
- 17) Lins med inblandning av ljust orangegult sandigt grus, likt motsvarande undergrundslager.

Tabell 1. Lagerbeskrivning, sektion Schakt 1, mot N (Figur 12).

Den västliga trädgården

Den nedre västliga delen av schakt 1 (väster om schakt 2) var nästan plan. Närmast vägen i väst var marken omrörd på grund av sentida grävning. Vid 4-6 m (Figur 12) framkom lämningarna efter Grusgång 1 (se vidare nedan) som sträckt sig vinkelrätt ut från platsen där trädgårdsporten till tunet funnits (Figur 14). I denna västliga del av trädgården framkom, framförallt nedanför platsen där marken stiger markant och de stora stenarna och isälvsavlagringarna finns, en hel del fynd, bland annat fajansfragment, enstaka porslinsfragment, en hel del bitar av grövre keramik-kärl med och utan dekor, bitar av kritpipor, obrända djurben och tänder, en liten bit plant gröntonat och ca 2 mm tjockt fönsterglas, samt enstaka mindre metallbitar som t.ex. spik. (Figur 11). Fyndfragmenten är genomgående små och oftast fanns enbart ett fragment från varje föremål. En del ser ut att vara yngre, kanske 1800-tal, medan andra mycket väl kan härstamma från 1700-talet. Eftersom större delen av fynden kom från matjordslagret är det naturligt att finna en blandning av äldre och yngre fyndmaterial. Sannolikt har marken i den nedre trädgården var gödslad och bearbetad, och fragmenten har troligen kommit hit efter att först ha kastats på gödselhögen tillsammans med annat skräp. Det är intressant att notera att det däremot i slutningen öster om dagens påfågelbur, alltså mellan ö-lämningen och den västliga trädgården, nästan inte fanns något fyndmaterial alls. Däremot framkom fynd i anslutning till ö-lämningen, men dessa var färre och delvis av annan karaktär (se vidare Schakt 3 och 4).

Figur13. Nedre delen av Schakt 1 mot NV. Husen i bakgrunden ligger på andra sidan forsen. Foto: 090905.

Gång 1

Gånglämningen var ca 2,6 m bred och bestod av två lager. Det övre utgjordes av delvis ganska mörkt grus med lite mörkgrå siltig fyllning mellan gruskornen (Lager 3, Figur 12). Gruset var delvis grovt med fraktioner på upp till 7 mm (se Figur 17). Det undre lagret var mycket kompakt och utgjordes av mer finkornigt grus med gruskorn på ca 1 mm i diameter (Lager 4, Figur 12). Ovanför gånglämningen fanns ett 20 cm tjockt lager matjord (Lager 1, Figur 12) och under den ett äldre matjordslager som liknade lager 1 men var mer kompakt, något gråare, lerigare och mindre humöst (Lager 2, Figur 12). Lager 2 sträckte sig över hela den nedre trädgården, men var under gången något gråare och kompaktare, med ett par gulaktiga gruslinser av samma slag som finns i undergrunden på vissa ställen i trädgården, och eventuellt något fler tegelfragment än i det övriga lager 2. Sannolikt beror denna skillnad enbart på att marken under gången inte bearbetats sedan gången lades ut, medan marken runtomkring varit trädgårdsjord som bearbetats då och då. Både lager 1 och 2 innehöll fynd, inklusive tegelbitar. I övergången mellan Lager 2 och undergrunden, som här bestod av gråvit lera, framkom en träbit (Figur 16) som såg ut att vara formad åtminstone på två sidor. Dess funktion är oklar, men det kan vara en rest från trädgårdstiden, kanske en markering för gångens kant?

Figur 14. Gång 1 sträcker sig vinkelrätt ut från platsen där porten till tunet fanns. Foto: 090905.

Figur 15. Gång 1. Detaljbild sektion. Foto: 090905.

Figur 16. Träbit i kanten av Gång 1. Foto: 090905.

Figur 17. Tvättat grusprov från Gång 1. Naturlig grus/singel 1-7 mm i diameter.

Den östliga delen av västra trädgården

Ju längre öster om platsen där schakt 2 anslöt till schakt 1 desto mer svårtolkade blev lagren. Vid ca 13,5 meter (Figur 12) fanns i höjd med ytan på den här sandiga undergrunden en diffus anläggningsrest med sot och kol och en del brända stenar, troligen resterna efter någon form av eldning (Figur 18). Åldern är omöjligt att bedöma, detta kan mycket väl vara förhistoriskt.

Figur 18. Längst ner till vänster syns de sotiga lagren i hörnet mellan schakt 1 och 2. Foto: 090904.

Tre stenfyllda diken i sluttningen vinkelrätt mot byggnaden

I den östliga, sluttande delen av schakt 1 framkom lämningar som skulle kunna tolkas som tre stenfyllda dräneringsdiken (Lager 5, 8 och 16, Figur 12). De var i sektionen ca 40-50 cm breda och 25-28 cm djupa. Avståndet mellan 5 och 8 var ca 4 m, och mellan 8 och 16 drygt 5 m.

Det första stenfyllda diket som tros ha anknytning till 1700-talsträdgården var nedgrävt i undergrunden vid ca 15,5 m (Figur 12) (Lager 5, Figur 12). Det var nedgrävt i undergrunden ca 18 cm, och det var ca 40 cm brett. Dess avgränsningar var inte synliga i det ovan liggande lager 2, vilket tolkas som ett tecken på att lager 2 bör ha blivit brukat och omblandat efter att dräneringsdiket grävts. Diket sträckte sig vinkelrätt mot byggnaden i NV-SÖ riktning, och var synligt både i schakt 1 och schakt 3. Det var placerat i övergångszonen mellan olika undergrundslager (orangegult grus/gråvit lera). Diket tolkades som ett dräneringsdike.

Öster om det första stenfyllda diket (Lager 5, Figur 12) följde ytterligare ett par meter där marken fortfarande var mer eller mindre plan. Skillnaden mellan lager 1 och 2 blev mer diffus, samtidigt noterades över undergrundens vita lera två nya tunna diffusa lager. Lager 6 (Figur 12) beskrevs som grusig lera som torkar snabbt, med samma färg som lager 2, men ljusare och lerigare. Lager 7 (Figur 12) beskrevs som likt 6, men ljusare med mindre grusigt men med större inslag av stenar.

Figur 19. Till höger: detaljbild som visar lager 6 och 7 vid ca 17,5 m. Till vänster: Sektionen vid ca 19 m, nertill till höger syns lager 6 och 7 och nertill till vänster lager 8 m.m. Foto: 090903.

Vid ca 19 m fanns ett andra stendike (Lager 8, Figur 12) med en fyllning som förutom sten innehöll mörkgrå lerig sand och silt. Diket hade samma sträckning som det tidigare nämnda (Lager 5, Figur 12) och syntes liksom detta i både schakt 1 och schakt 3. Det var i sektionen ungefär 25 cm tjockt och 50 cm brett, och tolkas som ett dräneringsdike.

Öster om det andra dräneringsdiket, vid ca 19 m, steg marken markant mot öst. Närmare bestämt steg marken mellan 19 och 27 meter (Figur 12) ca 0,65 meter över en sträcka av 8 meter, vilket motsvarar en lutning på ca 8 %. Detta kan jämföras med den jämna, långa sluttningen ovanför i öst, där marken stiger ungefär 2 meter över en sträcka av 33 meter, vilket motsvarar en lutning på ca 6 %.

Figur 20. De tre stenfyllda dikerna i sluttningen efter att lager 2 tagits bort. Närmast betraktaren syns lager 5. I mitten syns lager 8 (med 9 och 10) och längst upp syns lager 16, strax innan det isälvsavlagrade orangegula gruset börjar. Foto 090831.

Direkt intill diket (Lager 8) fanns på samma nivå, svagt nedsänkt i den vita undergrundsleran, ytterligare två leriga grå lager med stor inblandning av sten: lager 9 (Figur 12) vilket beskrevs som i stort sett likt lager 2 men gråare och mer grusigt nedåt, och lager 10 (Figur 12) vilket beskrevs som lerig sand med mörkare grå fyllning i anslutning till stenar. Lager 9 och 10 kommenterades som innebörders lika, och utan tydliga avgränsningar från varandra. Tolkningen av hur dessa lager bildats är oklar, men på grund av deras gråa färg och viss inblandning av humus, samt anslutningen till dräneringsdiket Lager 8, verkar de dock kunna ha anknytning till trädgårdsanläggningen. Någon närmare tolkning anses inte möjlig att göra eftersom lämningarna är alltför diffusa.

Ovanför ca 21 meter och österut (Figur 12) fram till ca 27 m fanns tre lager under lager 2, som alla låg ovanpå gråvit lera. Lager 11 (Figur 12) beskrevs som grå sandig silt, likt lager 13 och 14, men mörkare. Lager 13 beskrevs som en fortsättning av lager 14 men möjligen något ljusare, och Lager 14 beskrevs som likt lager 2 men gråare och lerigare, och ljusnande neråt. Möjligen kan detta vara resterna efter ett äldre matjordslager, kanske äldre än lager 2.

Mellan lager 13 och 14 vid 25 m (Figur 12) fanns ytterligare ett tredje stenfyllt dike, där fyllningen mellan stenarna var ganska lik lager 2 men lerigare och gråare (Lager 16, Figur 12). Detta överlagrades av en sandig lins, med stort inslag av samma orangegula grusiga sand som finns i den av isälven naturligt avsatta undergrunden något högre upp i slutningen. Lämningen tolkas som ett sannolikt dräneringsdike, men det är något mer osäkert än de två andra.

Figur 21. På bilden syns den östliga änden av schakt 1 och en del av utvidgningen mellan schakt 1 och 3. Notera det tredje steniga diket (lager 16, Figur 12) och till höger stråket av starkt vattenförande orangegul sandig och stenig isälvsavlagrad undergrund som gick i närmast nord-sydlig riktning. Foto: 090901.

Figur 22. Ungefär samma del av Schakt 1, från ca 19 m och österut, som syns i Figur 20, men här har alla lager tagits bort, ner till vit undergrund och orangegul sand. Foto 090903.

Sammanfattning Schakt 1

Den västliga delen av trädgården, som på kartan från 1789 ser ut att vara inhägnad för sig, tolkas som 1700-talsträdgårdens mest prydnadsbetonade del. Den låg direkt utanför 'havestuens' fönster, och det tjocka, relativt homogena matjordslagret, samt karaktären på fyndmaterialet, tyder på att marken i denna del varit intensivt bearbetad och gödslad. Fyndmaterialet var relativt jämnt fördelat över ytan och bestod främst av små, hushållsavfallsbetonade fragment, som sannolikt varit slängda på en gödselstad först innan de hamnade här.

I väst mot vägen och forsen hade vi hoppats finna rester efter en avgränsande mur, men på grund av omfattande sentida ledningsgrävning fanns här inga äldre spår. Det är dock möjligt att en del av de större stenar som man har lagt som en stödmur, för att jämna ut höjdskillnaden mellan trädgården och den gångväg som ligger mellan trädgården och vägen, är återanvända delar av en äldre mur som en gång funnits på platsen.

I schakt 1 dokumenterades de tydliga lämningarna efter en grusgång (Gång 1) som sträckte sig vinkelrätt ut från den plats där porten mellan trädgården och gårdstunet fanns förr. Gången var ca 2,6 meter bred och låg ca 20 cm under markytan.

I schakt 1 dokumenterades också de tydliga lämningarna efter tre stenfyllda diken (Lager 5, 8 och 16, Figur 12) som låg vinkelrätt ut från byggnaden, på 4-5 meters avstånd från varandra. Dessa tolkas som lämningarna efter 1700-talsträdgårdens dräneringssystem. Det faktum att inga sådana spår framkom i sluttningen öster om denna trädgårdsdel understryker att den västliga trädgården varit mer noggrant anlagd och haft större betydelse.

Under utgrävningen framkom också spår som inte kunnat tolkas med någon säkerhet. Framförallt i sluttningen i trädgårdens östra del, mellan dräneringsdikena, fanns lager som ser ut att vara spår efter medvetet arbete men i vilket syfte är omöjligt att säga. Eftersom inget lager av singel/grus av rätt storlek fanns här, kan dock ingen av dessa lämningar tolkas som någon gång. De skulle möjligt kunna tolkas som fundament för någonting.

Vi hade också hoppats att finna murrester i den östra kanten av den nedre trädgården, intill den plats där påfågelburen finns idag, men inga tydliga murrester framkom. Däremot fanns en hel del kantiga stenar som kan ha varit dittransporterade av människor och använda i någon form av konstruktion, kanske en mur. De låg dock blandade med naturligt hittransporterade rundade stenar i det glaciala lagret, och det är omöjligt att med säkerhet skilja mellan dem. Man kan dock konstatera att isälvsavlagringarna utgör ett stadigt och kraftigt dränerande lager, som hade varit utmärkt att placera en mur på. Det finns även en möjlighet att det stenfyllda dike som dokumenterades i den västra delen av Schakt 3 kanske inte skall tolkas som ytterligare en dränering utan istället resterna efter ett murfundament (se vidare Schakt 3 västra delen).

Större delen av den västliga trädgården var mer eller mindre plan. Däremot var den korta sluttningen i dess östliga del, direkt nedanför påfågelburen, förhållandevis brant, brantare än sluttningen i den trädgårdsdel som ligger mellan påfågelburen och ö-lämningen. De digitala inmätningarna, där höjder togs på undergrunden, visade att det finns en höjdskillnad på 60-80 centimeter i detta område. Som jämförelse kan nämnas att den långa jämna sluttningen mellan påfågelburen och ö-lämningen uträknat från sektionsritningarna hade en jämn lutning på ca 6%, med den korta branta delen direkt nedanför fågelburen hade en lutning på ca 8%.

Schakt 2 – den västliga trädgården

Schakt 2 drogs vinkelrätt mot schakt 1, mellan detta och husväggen i riktning SSV-NNO. Sektionen ritades mot SÖ (Figur 24). Ut till ca 3,5 meter från väggen fanns ett sentida omrört lager som skar alla andra lager. Mellan 3,5 och ca 5 m från väggen fanns gånglämningar (se Gång 2 nedan).

Det övre matjordslagret (Lager 1, Figur 24) bestod av homogen gråbrun humös något sandig silt. Under detta fanns ett lager brungrå humös lerig sand (Lager 8, Figur 24) som var ganska likt lager 1 men gråare och lerigare. Detta tolkades som ett äldre matjordslager. Övergången mellan lager 1 och 8 var diffus. I schaktets södra del övergick undergrunden till sandig grus vid ungefär 7,5 meter (Figur 24). I den grusiga undergrunden fanns en nedblandning av lager 8 (Lager 10, Figur 24) som längst mot söder fick stor inblandning av sot och kol men även brända stenar (Lager 11, Figur 24). Samma lager syntes i Schakt 1, och det har tolkats som en rest efter eldning, möjligen förhistorisk.

Ett stenfyllt dike parallellt med husväggen

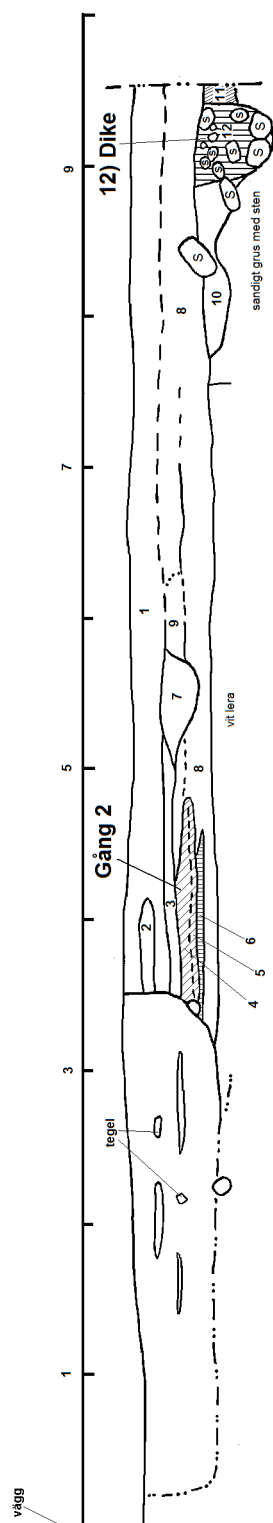
Lager 10 och 11 (Figur 24) skars av ett stenfyllt dike (Lager 12, Figur 24) som hade en fyllning av grafitgrå siltig sand kring stenarna. I botten av diket rann än idag vatten, och det tolkas som ett dräneringsdike med anknytning till trädgårdsanläggningen från 1700-talet, liksom de stenfyllda diken som dokumenterades i Schakt 1. Dikeslämningen var 48 cm djup och 50 cm bred och såg ut att löpa parallellt med Gång 2 och husväggen, alltså i ca 90° vinkel mot de diken som dokumenterades i Schakt 1. Avståndet mellan Gång 2 och dikeslämningen var ca 4 meter.

Figur 23. Gång 2 mot öst. Foto: 090905.

- 1) (Matjord) Homogen gråbrun humös något sandig silt.
- 2) Mörkt svartgrått lager med stor slagginblandning.
- 3) Som lager 1 men med ett litet inslag av gulbrun sand.
- 4) (Gång 2) Mörkt grus med med mörkgrå siltig sand mellan gruskornen.
- 5) (Gång 2) Tätt packat grus och småsten.
- 6) (Gång 2) Homogen relativt grusig sand.
- 7) Brun sandig silt, som 3 men utan det lilla inslaget av gul sand och grus.
- 8) Brungrå humös lerig sand, inslaget av lera ökande nedåt. Mest kompakt och lerigt, och ljusast, var lagret under det nedre gånglagret (lager 6). Den lilla del som stack in mellan lager 3 och 4, var mer likt dessa båda, framförallt lager 4, och har därför också markerats med streckad linje på sektionen.
- 9) Som 8 men med inblandning av gråvit lera.
- 10) Grått grusigt lager, som en blandning mellan lager 8 och den här sandiga och grusiga undergrunden.
- 11) Diffust lager med sot, kol och brända stenar.
- 12) (Stenfyllt dräneringsdike) Stenar med grafitgrå siltig sand kring, likt lager 8 men mörkare grått, lite vatten rann fortfarande vid botten.

Tabell 2. Lagerbeskrivning, sektion Schakt 2, mot SÖ (Figur 24).

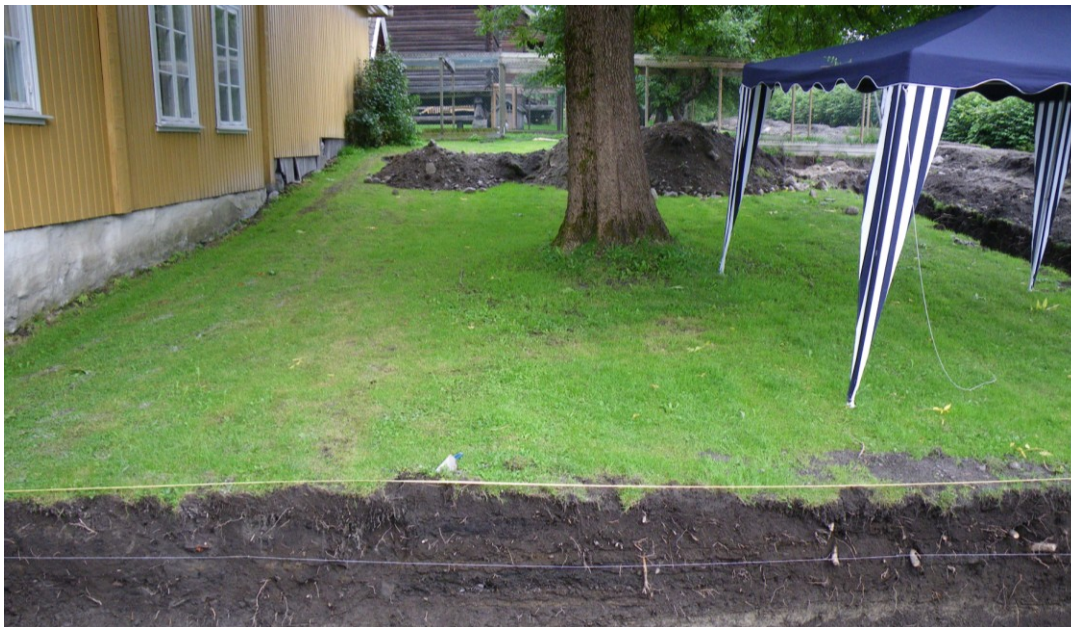
Figur 24. Schakt 2 mot SÖ. Skala 1:50. För beskrivning av lager se Tabell 2 på föregående sida.

Gång 2

Gånglämningen löpte parallellt med husväggen i riktning NV-SÖ. Dess ena sida närmast huset skars av ett sentida omrört lager. Den bevarade delen var ca 1,4 m bred. Lagerföljden var här mer komplicerad i jämförelse med Gång 1. Lager 4 (Figur 24) var det tjockaste gånglagret, och också det som påminde mest om det övre gånglagret i Gång 1 (Lager 3, Figur 12). Gruset var delvis grovt med rundslipade naturlig singel, som var 1-5 mm i diameter, och skiffergrus som var 2-20 mm i diameter. Lager 4 var ca 10 cm tjockt. I underkanten av lager 4 fanns Lager 5 (Figur 24) som bestod av tätt packat grus och småsten. Övergången mellan lager 4 och 5 var diffus. Under

lager 5 fanns ytterligare ett lager som tolkas som ett gånglager, lager 6 (Figur 24), vilket innehöll homogen och relativt grusig sand. Även här finns en viss likhet med Gång 1 som också hade ett mer finkornigt nedre gånglager (jämför Lager 4, Figur 12).

Överkanten på det övre gånglagret (Lager 4, Figur 24) låg ca 30 cm under dagens markyta. Ovanför det dokumenterades tre olika lager, ett som tolkats som en yngre gånglämning (Lager 2, Figur 24) och två typer av matjordslager (Lager 1 och 3, Figur 24). Mellan det övre matjordslagret och det övre gånglagret fanns ett tunt lager som var likt det övre matjordslagret men med ett något större inslag av gulbrun sand (Lager 3, Figur 24). Gissningsvis rör det sig om resterna efter ett äldre matjordslager som inte rörts om lika nyligen som lager 1.

Figur 25. Gång 2 löper parallellt med husväggen och vinkelrätt i förhållande till Gång 1. Foto: 090905.

Figur 26. Tvättat grusprov från Gång 2. Naturlig grus/singel 1-5 mm & skiffergrus 2-20 mm i diameter.

I matjordslagret ovanför den äldre gånglämningen fanns även en bit av ett lager som tolkas som en yngre gånglämning, och som var mörkgrått, svartgrått och starkt slaggblandat (Lager 2, Figur 24). Slagglagret låg ca 10 cm under markytan, och skars av det sentida omrörda lagret längst in mot husväggen. Den bevarade lagerresten var ca 65 cm bred och ca 10 cm tjock. Ända in på 1900-talet var flera ytor, bland annat gårdstunet, täckta med denna typ av mörk relativt finkornig slagg (Ellen Pauline Steen, muntligen).

Direkt söder om Gång 2 iakttogs lager som tros ha någon form av samband med gången och trädgårdsanläggningen, men oklart hur. Lager 7 (Figur 24) bestod av brun sandig silt, och var likt lager 3 ovanför gånglämningen men utan det sandinslag som detta lager hade. Söder om lager 7 fanns ett lager som innehöll inslag av gråvit lera (Lager 9, Figur 24). Det var tydligt avgränsat mot lager 7 men mer diffust mot lager 8 och 1. Mellan lager 3, 4 och 7 fanns en del av lager 8 som såg ut att ha en inblandning av framförallt lager 4 men även lager 3 (Figur 24). Denna inskjutande del har markerats med streckad linje på sektionsritningen (Figur 24).

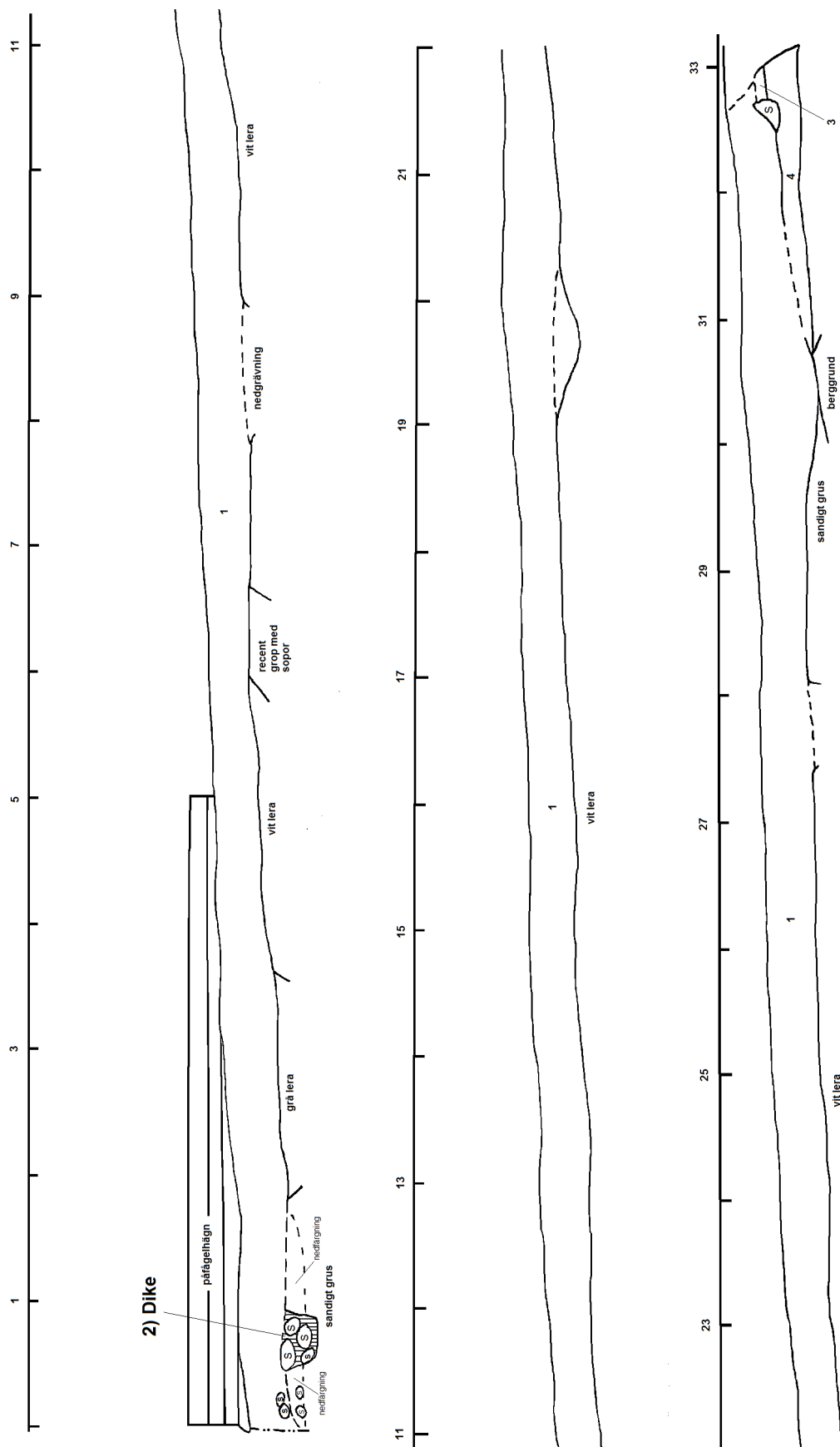
Sammanfattning Schakt 2

Direkt intill husväggen hade vi räknat med att finna spåren efter en väg, som enligt uppgift låg ca 1,5 m ut från husväggen (Ellen Pauline Steen, muntligen). Detta var den södra delen av gårdens huvudinfartsväg, då Fossesholm ännu var uppdelat på två bondgårdar. De omrörda massorna visade sig sträcka sig ca 3,5 meter ut från väggen, de var alltså betydligt bredare än förväntat. Gissningsvis har de omrörda massorna tillkommit i samband med att vägen togs bort, i samband med restaureringsarbetet på Fossesholm.

Det omrörda lagret skar delvis lämningarna efter Gång 2, som låg parallellt med husväggen, vinkelrätt mot Gång 1. Den bevarade delen var 1,4 meter bred. Om denna gång haft samma bredd som Gång 1, skall den alltså ha legat ca 2,3 meter ut från husväggen. Ytan mellan gången och väggen beräknas alltså ha varit nästan lika bred som gången. Den kan till exempel ha använts för någon form av plantering.

Nio meter ut från väggen dokumenterades lämningarna efter ytterligare ett stenfyllt dike, som hade stora likheter med de diken som dokumenterades i Schakt 1, och därför tolkas som en del av 1700-talsträdgårdens dräneringssystem. Detta dike låg vinkelrätt mot de övriga.

Schakt 3 – västra delen och sluttningen

Figur 27. Schakt 3 mot N, den västra delen. Skala 1:50. För beskrivning av lager se Tabell 3 på nästa sida.

- 1) Brungrå sandig silt.
- 2) Likt lager 1 men något mörkare.
- 3) Rödbrun lera.
- 4) Grå något grusig och sandig silt.

Tabell 3. Lagerbeskrivningar sektion Schakt 3 mot N, den västra delen (Figur 27).

Stenrad/stenfyllt dike

Schakt 3 ritades från utvidgningen mellan schakt 1 och 3 till ö-lämningen på backens krön mot N. Stråket av orangegul sandig stenig isälvsavlagrad undergrund tog slut vid ungefär 1 meter (Figur 27). Ungefär på samma plats fanns ytterligare ett mer diffust stenfyllt dike och något större stenar stack även upp en bit i lager 1 ovanför. Stendiket löpte i riktning SSV-NNO vinkelrätt mot schaktet, och var i sektionen ca 28 cm djupt och 40 cm brett. Det finns en möjlighet att även dessa stenar är naturligt avlagrade, men det verkar mindre sannolikt på grund av fyllningen kring stenarna, som var lik lager 1 men något mörkare (Lager 2, Figur 27). Jämfört med de övriga stenfyllda diken som dokumenterats i den västra trädgården, och som tolkats som dräneringsdiken, var detta mer diffust. Det kan dock bero på den grusiga undergrunden, som inte så lätt ger tydliga avgränsningskanter, men det kan också bero på att detta är spåren efter något annat, exempelvis en avgränsningsmur mellan de två trädgårdsdelarna på kartan från 1789 (Figur 4).

Figur 28. I höjd med påfågelburens västra sida hittades ett stenfyllt dike, med stenar som även gick upp en bit i matjorden. I anslutning till detta fanns i sektionen omrört grus som påminde om gruset i gånglagren, och som möjligen kan härröra från en tredje söndergrävd gång. På nedre bilden syns även hur marken sluttar mer brant till vänster, medan sluttningen till höger är betydligt svagare och jämnare. Övre fotot: 090901. Nedre fotot: 090905.

Figur 29. Sluttningen ner mot den plana delen av den västliga trädgården. Foto: 090905.

Gång 3

I schaktkanten längs med utvidgningen mellan schakt 1 och 3 och på fågelburens västsida noterades högt upp i matjordslagret (Lager 1, Figur 12 och 27) fragment av ett eventuellt gånglager, med grus som påminde om gruset från Gång 1 och 2 (jfr Figur 29, 17 och 26). Matjordslagret var här tunt och såg ut att vara delvis omrört. Vår gissning är att gruslagerresterna kan härröra från en tredje gång, strax väster om det stenfyllda diket (Lager 2, Figur 27), vilken i så fall haft samma riktning som Gång 1.

Sannolikt fanns den gräns mellan de två trädgårdsdelar som syns på kartan från 1789 (Figur 4) någonstans här. Tyvärr var lämningarna så diffusa och dåligt bevarade att det är omöjligt att säga säkert, även om det stenfyllda diket kan ha med detta att göra.

Mellan ca 2 m och fram till ca 31 m bestod undergrunden av gråvit lera (Figur 27). Stigningen var här jämn och mjuk, med ett relativt jämnt ca 40-50 cm tjockt matjordslager (Lager 1, Figur 27). Vid ca 30-31 m gick berggrunden ända upp till matjorden (beskrivning av schaktets fortsättning mot öst se nästa kapitel). I den gråvita undergrunden fanns enstaka runda nedgrävningar, vilka tolkades som sannolika planteringsgropar, troligen för fruktträd under ytans senare användningstid som fruktodling. Mellan 6 och 7 meter (Figur 27) framkom en rektangulär grop fylld med mer sentida skräp, som konservburkar och glasflaskor.

Figur 30. Överst: tvättat grusprov från den eventuella Gång 3. Gruset i provet påminde om det från de andra två gångarna, trots att det var delvis uppblandat med material från matjorden. Fraktioner 2-15 mm. Nederst: schakt 3 från öst. Foto: 090901.

Figur 31. Närmast en rund nedgrävning, troligen för fruktträd, och något längre bort en rektangulär nedgrävning fylld med relativt recent skräp. Foto: 090101.

Den södra delen av västliga trädgården – idag i grannens trädgård?

Genom att utgå från en mittaxel i öst-västlig riktning genom trädgården, utgående från en punkt mitt på ö-lämningen, får man ett avstånd mellan byggnad och mittaxel på 16 meter. Mäter man sedan ytterligare ca 16 meter söderut hamnar man på en plats i nuvarande grannens trädgård där det finns ett buskage och en svag höjdskillnad som löper i öst-västlig riktning. Norr om denna gräns är ytan närmast plan, söder om är den mer ojämn. I borte kanten av grannsträdgården (Figur 32) mot öst och nästa byggnad, finns en kraftig höjdskillnad över ett relativt kort stycke, som dock förstärkts relativt nyligen vid bygget av denna grannes hus (det vita huset längst bort Figur 32). Möjligen är det så att trädgården under sent 1700-tal sträckte sig till denna öst-västliga linje, och att den sedan utökats, i samband med att fruktträdgården anlades, för att senare avstyckas och bli tomter.

Figur 32. Möjligen låg den södra delen av den västra nedre trädgården här? Foto: 090905.

Sammanfattning Schakt 3 västra delen

Den östligaste änden av Schakt 3 intill påfågelburen tolkades som en fortsättning av lämningarna av den västliga 1700-talsträdgården. Parallellt med de tre diken som dokumenterats i schakt 1 framkom här ytterligare ett stenfyllt dike, som dock skilde sig något i förhållande till de andra, eftersom det här också fanns en del sten som stack upp i det ovan liggande matjordslagret. Det finns en möjlighet att detta dike, istället för att tolkas som ett dräneringsdike, skulle kunna tolkas som resterna av ett fundament till någon form av avgränsning, till exempel en kallmur.

I anslutning till dessa lämningar under fågelburen, framkom delvis omrörda lager med grus/sand som hade likheter med lagren i de två tydliga gånglämningarna. Möjligen är detta lämningarna efter ytterligare en gång (Gång 3) som i så fall ser ut att ha legat parallellt med Gång 1 och vinkelrätt mot Gång 2.

Ytan mellan den västliga trädgården och ö-lämningen utgjordes av en jämn sluttning, med ett homogent matjordslager. Sannolikt har denna yta varit brukad som fruktodling under 1800-talet och fortfarande står en del äppelträd kvar i raka rader. En del stora runda gropar noterades också vid schaktningen, som gick ner i undergrunden. Dessa tolkas som planteringsgropar, sannolikt för fruktträd. Det tunna matjordslagret, och avsaknaden av fyndmaterial, gör att ytan tolkas som mer extensivt brukad. Kanske kan den ha varit äng, som antingen slagits eller som hållits öppen genom betande djur, under 1700-talsträdgårdens tid? Det finns också en möjlighet att man redan då haft fruktträd i sluttningen. Dock bör det ha varit viktigt att hålla öppen sikt, eller siktlinjer, från västra trädgården upp mot det lilla dekorativa huset på ön.

Schakt 3 – östra delen och ö-lämningen

Sluttningsens mjuka stigning med ett dominerande matjordslager (Lager 1 Figur 27/lager 2 Figur 37), tog slut i höjd med den plats där berggrunden gick upp till matjorden (vid ca 30-31 m, Figur 27). Öster om denna punkt blev lagerföljden mer och mer komplicerad. Lagren måste betraktas som resultatet av många händelser, dels i samband med öns uppbyggnad och existens, dels dess raserings och tiden därefter.

Figur 33a. Detaljbild som visar sektionen (Figur 37) vid ca 1 meter. Kanterna för det recenta el-ledningsdiktet har i fotot förstärkts med tunna vita linjer. Väster om stenen till vänster får matjordslagret den homogena karaktär som beskrivs under schakt 3 västra delen. Till höger om den börjar de mer komplicerade lager som beskrivs under schakt 3 östra delen. Foto: 090903.

Figur 33b. Den västliga delen av sektionen i Figur 37, mellan ungefär 1 och 5 meter, mot NV. Uppifrån och ner syns det tunna matjordslagret (Lager 2), slagglagret (Lager 11), ett äldre matjordslager (Lager 14/15) med linser av grus (Lager 16), raseringslagret (Lager 3), ett äldre matjordslager (Lager 8), ett tunt lager med bränd lera (Lager 13) och nederst äldre matjordslager (Lager 12). Foto: 090903.

Slagglager och tunt matjordslager överst

Överst i sluttningen vid ö-lämningen, kring 13 m, var matjorden mer grusig och sandig (Lager 1, Figur 37) på grund av inblandning från den underliggande ö-lämningen som bestod av sten och sandigt grus. Längre västerut mellan 1 och 13 meter var matjordslagret tunt och bestod av mindre grusig, något ljusare och lerigare kompakt matjord (Lager 2, Figur 37). Lager 2 var i sektionen ca 5–15 cm tjockt.

Direkt under det tunna matjordslagret fanns ett svartgrått lager som till stor del bestod av finfördelat slagg (Lager 11, Figur 37). Slagglagret sträckte sig mellan ca 1 och 9 meter (Figur 37) och var knappt 10 cm tjockt. Liknande lager täckte in på 1900-talet flera av herrgårdens ytor, bland annat gårdstunet (Ellen Pauline Steen, muntligen). Detta verkar indikera att platsen efter att ön raserats varit en välanvänd aktivitetsyta med anknytning till gården. Detta förklarar i sin tur även varför man velat plana ut området. Ön verkar inte ha varit i bruk speciellt länge, och ytan ser ut att snabbt ha återgått till att vara en del av gårdens arbetsyta. Detta indikeras också av den yngre uthusgrund som dokumenterades i schakt 4.

Figur 34. Den östliga delen av sektionen i Figur 37, från ca 2 m och österut, mot NÖ. Uppifrån och ner syns närmast fotografen, det tunna matjordslagret (Lager 2), slagglagret (Lager 11), ett äldre matjordslager (Lager 14/15), raseringslagret (Lager 3), ett äldre matjordslager (Lager 8), ett tunt lager bränd lera, sot och kolfragment (Lager 13) och nederst ett äldre matjordslager (Lager 12). Foto: 090903.

Ö-lämningen samt raserings- och utjämningslager

Ö-lämningen var uppbyggd av stenar och sandigt grus med en grund av stora stenblock. I schakt 3 fanns väster om kantkedjans stenblock ett lager som bestod av orangegul grusig sand med inblandning av sten (Lager 3, Figur 37). Detta lager påminde om öns material men med färre stenar, och det sträckte sig ut från ö-lämningen ända ut till ca 2 meter på sektionsritningen (Figur 37). Närmast ö-lämningen var det ca 50 cm tjockt, men vid ca 8 och 9 meter (Figur 37) och västerut blev det markant tunnare. Lagren närmast ovanför präglades antingen av sandigt grus eller hade karaktär av äldre matjord. Lager 3 (Figur 37) tolkas under alla omständigheter som ett lager som har med tiden efter att ön slutat användas att göra. Antagligen härrör åtminstone en del av materialet från den raserade ön, men det kan också komma från annan aktivitet efter att ön slutat användas, till exempel grävning för den uthusgrund som upptäcktes i schakt 4. Samma typ av grusig sand som använts till att bygga ön finns ju naturligt i undergrunden. Det verkar sannolikt att det hade varit mycket svårt att ta bort öns grundstenar, och att man istället valt att jämna ut marken genom att lägga på/jämna ut det mer lätthanterliga sandiga gruset och mindre stenar.

Mellan slagglager och raseringslager

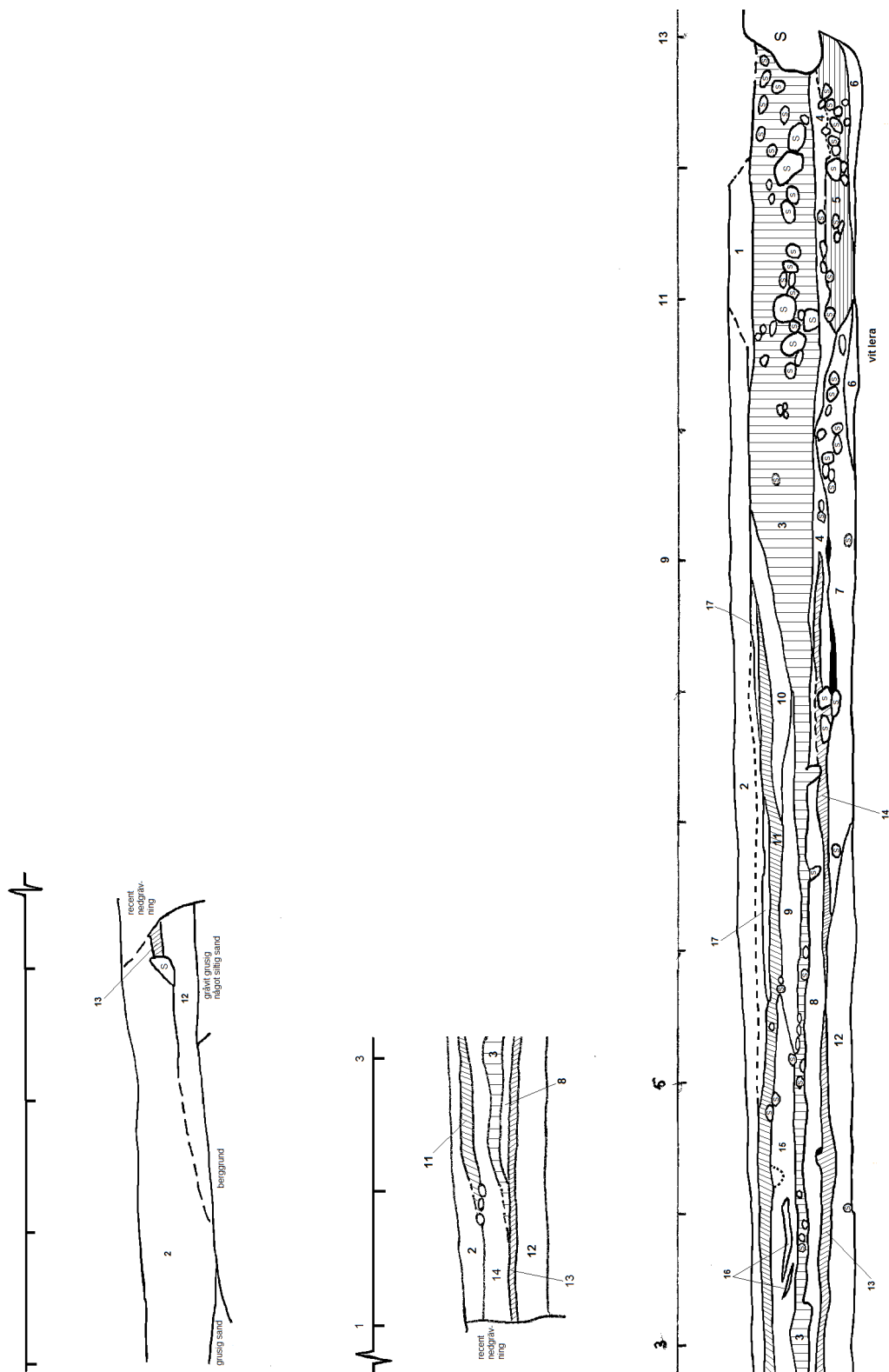
Över Lager 3 (Figur 37) men under slagglagret (Lager 11, Figurs 23) dokumenterade fyra lager, som alltså antas representera händelser mellan raseringslagrets tillblivelse och slagglagrets tillblivelse. Dessa lager var till sin karaktär antingen präglade av sandigt grus eller av förmodad äldre matjord. Lager 10 (Figur 37), som i sin västra del verkade sticka in mellan slagglagret och lager 9, bestod av homogen grå sandig lera. Det tolkas som en form av äldre matjord. Lager 15 (Figur 37), som i sin östra del verkade sticka in mellan slagglagret och lager 9, bestod av brungrå lerig sand med inslag av grus. Det tolkas som en form av äldre matjord men med inslag av sandigt grus. Lager 9 (Figur 37), som alltså verkar ligga över lager 3 men under de två matjordsbetonade lagren 9 och 15, bestod av orangebrunt sandigt grus. Längst mot väst övergick lager 15 i lager 14 (Figur 32), vilket var likt det nedersta lagret förmodad äldre matjord (Lager 12, Figur 23) men hade större inslag av kolfragment samt enstaka inslag av rödbränd lera (jämför Lager 13, Figur 37 som låg under).

Figur 35. Ö-lämningens övre lager bestod av en stenpackning med en fyllning mellan stenarna av orange-brunt sandigt grus. Det liknande steniga gruslager som sträckte sig ut från ö-lämningen ner mots sluttningen (Lager 3, Figur 37) tolkas som ett raseringslager. Under det steniga gruslagret vard öns skarpt avgränsade rundade ytterkant uppbyggd av stora stenblock (Se vidare nedan). Foto: 090902.

Figur 36. Framschaktning av en del av ö-lämningen pågår. Nere i vänstra hörnet syns slutet av schakt 3, och det mörka lagret i botten (Lager 5, Figur 37) vilket tolkas som vattenavsatt. I övre högra hörnet syns schakt 4. Stora stenblock bildar öns rundade ytterkant. Foto: 090903.

Figur 37. Östra delen av schakt 3 mot N. Skala 1:50. För beskrivning av lager se Tabell 4 på nästa sida.

- 1) Grusig matjord, som lager 2 men med mer inblandning av grus.
- 2) Mindre grusig matjord, något lerigare och ljusare till färgen än Lager 1.
- 3) (Raseringslager) Orangeul grusig sand med inblandning av stenar.
- 4) Mörk grå kompakt lerig sand.
- 5) (Vattenavsatt lager) Mörkgrå kompakt lerig sand med delvis stort inslag av mindre stenar.
- 6) Som Lager 5 men något ljusare på grund av en viss inblandning av ljus lera från undergrunden.
- 7) (Sannolikt vattenavsatt lager) Grå sandig lera med inslag av grus och en hel del sten. Relativt likt Lager 5 men med färre och mindre stenar.
- 8) Mycket homogen grå sandig lera.
- 9) Orangebrunt sandigt grus.
- 10) Homogen grå sandig lera, likt Lager 8.
- 11) Svartgrå sandig finfördelad slagg.
- 12) Grafitgrå kompakt sandig lera, likt Lager 7 men även Lager 8, med något ljusare grå färg och något större grusinslag.
- 13) (Bränt lager) Som 12 men med stort inslag av rödbränd lera och kolfragment.
- 14) (Bränt lager) Som 12 men med stort inslag av kolfragment, och enstaka inslag av rödbränd lera.
- 15) Brungrå lerig sand med inslag av grus (som Lager 8 med inblandning av Lager 3).
- 16) Linser av gulbrunt sandigt grus.
- 17) Homogen brungrå siltig sand.

Tabell 4. Lagerbeskrivning, sektion Schakt 3, mot N, den östra delen (Figur 37).

De nedersta lagren inklusive vattenavsatta lager

Lagren mellan lager 3 (Figur 37) och undergrundens gråvita lera, bildade tillsammans ett ca 35 cm tjockt mer eller mindre plant liggande komplex. Dessa lager tolkas som lämningarna efter händelser i anknytning till öns tillblivnings- och användningstid, samt tiden innan.

Längst ner mot undergrunden fanns i huvudsak tre lager: det västligaste med karaktären av matjord (Lager 12 Figur 37), det östligaste närmast ö-lämningen med karaktären hos ett vattenavsatt lager (lager 5, Figur 37), och mellan dem ett lager som var likt lager 5 men innehöll färre stenar, sannolikt också det vattenpåverkat (Lager 7, Figur 37). Lager 12 bestod av grafitgrå kompakt sandig lera. Det var likt lager 7 och även lager 8, men det var något ljusare grått och hade något större inslag av grus. Lager 5 bestod av mörkgrå kompakt lerig sand, delvis med stort inslag av mindre stenar. Det sträckte sig en bit in under stenblocken i ö-lämningens kant, vilket tolkas som spåren efter eroderande vatten. I väster vilade lager 5 på lager 7, vilket bestod av grå sandig lera med inslag av grus och stenar. Lager 7 var relativt likt lager 5, men innehöll färre och mindre stenar.

Det vattenavsatta Lager 5 närmast ö-lämningen sträckte sig i sektionen mellan ca 11 och 13 meter (Figur 37) och det var ca 22 cm tjockt. Det intilliggande lager 7, som sannolikt också kan betraktas som vattenavsatt, eller åtminstone vattenpåverkat sträckte sig i sektionen mellan ca 7 och 11 meter (Figur 37). Detta skulle alltså ge en damm som sträckte sig minst 2, troligen 4 och kanske så mycket som 6 meter ut från ö-lämningen. Kanske beror skillnaden mellan de två lagren på att delen längst ut från ön torkat ut lättare och snabbare. Kanske är det bara den nedre delen av dessa lager som är bevarade medan de övre försvunnit på grund av senare aktiviteter.

Brandlager mellan vattenavsatta lager och raseringslager

De vattenavsatta lagren 5 och 7 (Figur 37) täcktes av ett tunt lager mörkgrå kompakt, lerig sand (Lager 4, Figur 37), som fanns mellan dem och raseringslagret (Lager 3, Figur 37). I den östliga änden av Lager 4 stack det in både över och under änden av ett tunt lager som såg likadant ut som det nedersta matjordslagret Lager 12, men med ett stort inslag av kolfragment och enstaka inslag av rödbränd lera (Lager 14, Figur 37). Under den östliga änden av Lager 4 fanns en lins som nästan bestod helt av kolfragment, mellan Lager 4 och Lager 7.

Över den del av Lager 12 som angränsar till Lager 7 fanns den östligaste änden av det sotiga Lager 14, medan resten av Lager 12 täcktes av lagret som främst innehöll orangebränd lera (Lager 13, Figur 37). Över de två tunna lagren, alltså mellan dem och raseringslagret (Lager 3, Figur 37), fanns ett lager som bestod av mycket homogen grå sandig lera (Lager 8, Figur 37).

Detta betyder alltså att Lager 4 (mörkgrå kompakt lerig sand) och Lager 8 (mycket homogen grå sandig lera) låg över och delvis inblandade i de två eldpåverkade lagren 13 och 14. Dessutom noterades att det ovanför det förmodligen vattenavsatta Lager 7 fanns gott om kolfragment och sot men relativt lite bränd lera (Lager 14, Figur 37), medan det över det nedersta matjordsliga Lager 12 och västerut fanns ett jämnt, tunt lager med främst bränd lera (Lager 13, Figur 37). De

brända lagren verkar alltså främst höra till ytan väster om dammen som omgav ön, även om tunna linser kol och sot är utdragna över västliga delen av lager 7 (Figur 37). Vad de brända lagren representerar är omöjligt att säga utan mer omfattande undersökning. Man kan dock konstatera att lera inte får den färgen och konsistensen utan stark hetta. Liknande bränt lermaterial brukar man till exempel hitta efter till exempel ugnar byggda av lera.

Figur 38. Detaljbild av sektionen i Figur 37 mot NV, vid ca 6 – 7 meter. Bilden visar bland annat övergången mellan lagret med rödbränd lera till vänster och lagret med mer kol och sot till höger. Uppifrån och ner syns i tur och ordning det tunna matjordslagret (Lager 2), slagglagret (Lager 11), ett äldre matjordslager (Lager 15), det orangebruna sandiga gruslagret (Lager 9), raseringslagret (Lager 3) och ett äldre matjordslager (Lager 8). Under detta syns till vänster lagret med mycket rödbränd lera (Lager 13) och till höger lagret med kolfragment och sot samt enstaka fragment bränd lera (Lager 14). Nederst syns slutligen Lager 12. Foto: 090903.

Figur 39. Den östligaste delen av schakt 3 mot NÖ (Figur 37). En del av öns stenblock har tagits bort men blocket i schaktväggen sitter kvar. Hitom blocket syns uppifrån och ner matjordslagren 1 och 2, raseringslagret Lager 3, det tunna lager 4 och under detta det vattenavsatta Lager 5 som även går in en liten bit under stenblocket. Även lager 6 och undergrundens gråvita lera syns på bilden. Foto: 090903.

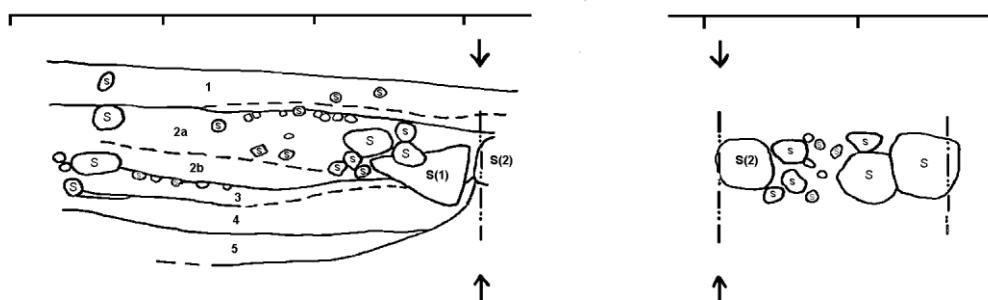
Fyndmaterial i anslutning till ö-lämningen

Ganska förvånande framkom nästan inga fynd i anslutning till de nedre lagren intill ö-lämningen, men de få som hittades, en bit fajans och en bit av en kritpipa, stämmer överens med de äldre fynden från den nedre västliga trädgården och med en datering av ö-lämningen till 1700-talets andra hälft. I de övre lagren framkom däremot en hel del större metallbitar, bland annat från jordbruksredskap, och en hel del tegelbitar. Dessa fynd tolkas som mer sentida, och knyts snarast till aktiviteterna på platsen efter att ön försvunnit.

Figur 40. Fynd från de nedre lagren direkt intill ö-lämningen, schakt 3, fajans och kritpipsfragment. Foto: 090904.

Schakt 4 – ö-lämningen

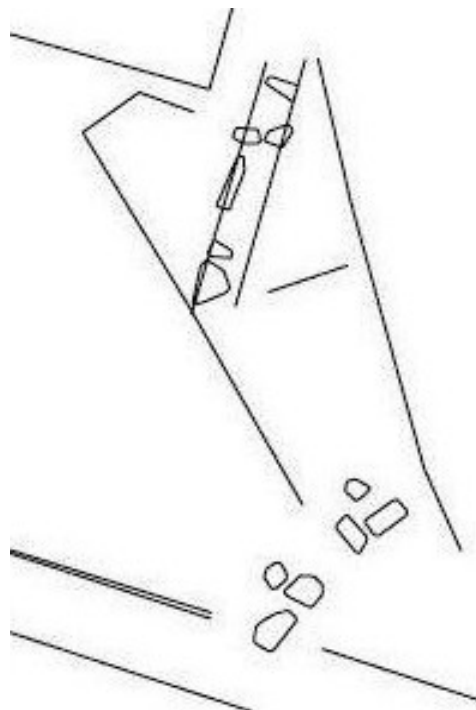

Figur 41. Schakt 4. Till vänster den östliga delen av sektionen mot NÖ, till höger sektion mot SÖ som visar lagret av stora stenblock i öns sidokant. Skala 1:50. För beskrivning av lager se Tabell 5 nedan. Pilarna visar platsen där de två sektionerna möter varandra i ungefär 90° vinkel.

- 1) (Matjordslager) , Gråbrun sandig silt, inblandning av en hel del metallskrot, tegelfragment etc.
 - 2a) Gulorange grusig sand med inslag av vit lera och en stor mängd sten.
 - 2b) Gulorange grusig sand med stor mängd (bygg)avfall i form av metallskrot, tegelbitar etc. Även inslag av gulvita lerlinser.
 - 3) Kraftigt skiktat lager bestående av vitt/gult lergrus varvat med mörkare grå linser. Stort inslag av tegelfragment.
 - 4) (Vattenavsatt lager) Grå lerig silt med mjölig konsistens, troligen beroende på stor inblandning av aska.
 - 5) (Vattenavsatt lager) Mörk svartgrå humös sotblandad silt.
- S(1)=Troligen nedfallen sten? S(2)= del av öns storstenskant.

Tabell 5. Lagerbeskrivning, sektioner Schakt 4, mot N, den östra delen (Figur 37).

Schakt 4 drogs nordöst om schakt 3 för att ge en bättre förståelse av ö-lämningen. Därefter gjordes en utvidgning mellan de två schakten där ö-lämningens yta avtäcktes. De största stenblocken i kantkedjan mättes in med totalstation för att dokumentera öns rundning. Därefter ritades den östliga delen av sektionen mot NÖ och sektionen mot SÖ och ö-lämningen i schakt 4 (Figur 41). Vi provade även att förlänga schakt 3 mot SÖ, men marken var där så omrörd att även den sydöstliga delen av ö-lämningen var borta. Omgrävningen var gjord så pass nyligen att fyllningen bland annat innehöll plastad stubintråd. I den norra delen av schakt 4 framkom gaveln på en kraftig husgrund, som skar alla lager utom det övre matjordslagret och nedre delen av de vattenavsatta lagren.

Figur 42. Till vänster: Inger Ernstsson rensar fram den mer sentida husgrunden i den västliga änden av schakt 4. Foto: 090902. Till höger: Inmätning i plan, östra delen av schakt 3 samt schakt 4 och ö-lämningen. Nederst syns stora stenblock i öns kantkedja. Överst syns större stenblock samt streck som visar ungefärlig bredd för den uthusgrund som framkom i norra delen av schakt 4. Strecket nere till höger om grunden visar ungefär hur långt ut de nedre vattenavsatta lagren såg ut att sträckte sig (knäpt 4 meter).

Ö-lämningens norra sida

Det övre matjordslagret (Lager 1, Figur 41) bestod av gråbrun sandig silt, med relativt stor inblandning av metallskrot, tegelfragment och annat avfall, som verkar relativt recent, troligen 1800-tal eller 1900-talets första hälft. Under detta framkom ett tjockt lager som såg ut att innehålla något äldre raseringsmaterial (motsvarande Lager 3, Figur 37). Dess övre del bestod av gulorange grusig sand med inslag av linser av gråvit lera och en stor mängd sten (Lager 2a, Figur 41). Dess undre del bestod av samma material men med ett inslag av mindre bitar metall och tegelfragment, främst (svartglaserat) taktegel. (Lager 2b, Figur 41). Mängden sten var speciellt stor längst in mot ö-lämningen, och här fanns även enstaka större stenar, gissningsvis nerfallna/nerdragna från ö-lämningen (se S(1), Figur 41). Mellan det grusiga raseringslagret och de undre vattenavsatta lagren fanns ett kraftigt skiktat lager som bestod av vitt/gult lergrus varvat med mörkare grå linser, detta hade också ett relativt stort inslag av tegelfragment (Lager 3, Figur 41). Längst ner vid ö-lämningens sida framkom två lager vilka tolkas som vattenpåverkade. Det övre bestod av grå lerig silt med en mjölig konsistens, sannolikt beroende på en stor inblandning av aska (Lager 4, Figur 41). Det undre bestod av mörk svartgrå humös sotblandad silt. En möjlig tolkning av sot- och askinblandningen är att man kastat sådant ner i dammen kring ön som då innehållit vatten. Närhet till vatten bör naturligtvis vara praktiskt vid denna typ av aktiviteter.

Figur 43. Schakt 4. Det mörka nedre lagret intill öns kant. Foto: 090902.

Figur 44. Schakt 4. De mörka lagren i botten syns tydligt. I förgrunden syns de stora stenarna i öns kant, i bagrunden till vänster framkom en mer sentida husgrund (se Figur 42 till vänster).

Tolkning av händelseförlopp

Spåren intill ö-lämningen i schakt 4 verkar stämma väl överens med dem i schakt 3. Samma huvuddrag i en händelsekedja som uttolkades i schakt 3 verkar också kunna iakttas i schakt 4. Nederst fanns vattenpåverkade lager som tolkas som lämningarna efter den damm som omgav ön. Dessa skars delvis av den mer sentida stengrunden, men den ungefärliga utsträckningen kunde mätas in och syns som ett streck strax sydöst om grunden i Figur 42. Avståndet mellan öns kant och strecket är strax under 4 meter.

Efter att ö-lämningen slutat vara i bruk, ser dammen vid schakt 4 ut att ha fyllts med sot och aska. Den verkar då fortfarande ha innehållit vatten, något som även det varviga lager 3 tyder på. Senare har man fyllt och jämnat ut platsen med gulorange sandigt, stenigt grus. Till skillnad från i schakt 3, fanns i schakt 4 i detta lagers nedre del fragment av tegel och metallbitar, vilket tolkas som äldre byggavfall. Slutligen var allt täckt av ett tunt matjordslagret som innehöll relativt stora mängder mer sentida metallskrot och tegelbitar, sannolikt samtida med slagglagret i schakt 3. Liksom slagglagret indikerar innehållet i det tunna matjordslagret att ytan efter att marken planats ut varit en välanvänd arbetsyta med anknytning till gårdsbruket.

För att sammanfatta verkar man att döma av lagren i schakt 3 och 4 kunna iaktta minst tre händelsefaser. Direkt efter att ön slutade användas finns spår efter eldningsaktiviteter. Inte minst den stora askmängden på ett ställe (Lager 4, Figur 41) tyder på att det inte rör sig om brandlager. Därefter har marken utjämnats och fördjupningar fyllts igen med gulbrun sandigt grus och stenar. Slutligen indikerar slagglagret och innehållet i det tunna matjordslagret att platsen varit en aktivitetsyta med anknytning till gården, långt in på 1900-talet.

Sammanfattning schakt 3 östra delen & schakt 4

Den lilla runda ön på krönet var uppbyggd av stora stenblock, omgivna av en stenpackning av mindre stenar och sandigt grus. Kring ön fanns vattenavsatta lager som tyder på att det funnits en damm som sträckt sig minst 2, sannolikt ca 4 meter, men möjligen upp till 6 meter ut från öns kant. Uträknat efter kantens rundning bör själva ön ha varit ca 9,5 meter i diameter. Vid bedömningen av hur bredd dammen kan ha varit bör man också ta hänsyn till att dammen på kartbilden från 1789 ser ut att ha varit relativt smal.

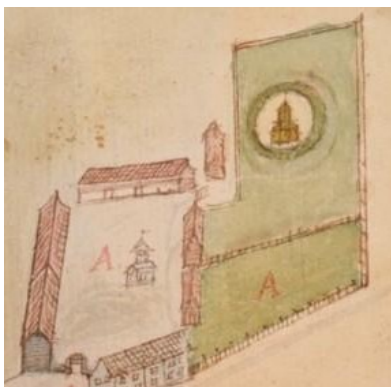
Hur djup den varit är svårt att säga, eftersom det finns en möjlighet att de vattenpåverkade lagren varit tjockare. Den kan dock inte ha varit djupare nedgrävd än lagren sträcker sig, vilket alltså ger en bottennivå för dammen. Utifrån de vattenavsatta lagrens tjocklek, och avståndet mellan botten av det nedersta vattenavsatta lagret och ytan på öns stora grundstenar, kan man göra en uppskattning av hur djup dammen måste ha varit. De vattenavsatta lagren är i Schakt 3 ca 40 cm tjocka och i Schakt 4 ca 45 cm tjocka. Avståndet mellan det nedersta lagrets botten och östenarnas yta är i Schakt 3 ca 80 cm och i Schakt 4 ca 85 cm. Själva grundmurens tjocklek, som avritad i Figur 41, är ca 50 cm, och de nedre lagrens botten sträcker sig en liten bit djupare en bit ut från muren. Detta borde alltså betyda att vattnet bör ha varit omkring en halv meter djupt, och att det inte kan ha varit djupare än ca 75 cm, utan att svämma över ön.

Att döma av kartan från 1789 har det funnits en byggnad på ön. Hur denna sett ut i verkligheten är dock osäkert. Det behöver inte ha varit ett lusthus. Kanske är det mer troligt att det var ett fågelhus av något slag, exempel på sådana från ungefär samma tid finns bland annat från Ulriksdal i Sverige och Fredensborgs slott i Danmark. Samtidigt fungerade det dock säkert som en vacker utsiktspunkt från prydnadsträdgården.

Lagerföljderna i båda de undersökta schakten stämmer väl överens, och pekar mot ett händelseförlopp med minst tre faser efter öns användningstid. Direkt efter att ön slutade användas finns spår efter eldningsaktiviteter. Inte minst den stora askmängden på ett ställe (Lager 4, Figur 41) tyder på att det inte rör sig om brandlager, utan mer ”organiserade” aktiviteter. Därefter har marken utjämnats med gulbrun sandigt grus och stenar. Slutligen indikerar fyndmaterialet i det tunna matjordslagret att platsen varit en aktivitetsyta med anknytning till gården, med största sannolikhet långt in på 1900-talet.

Figur 45. Fotografi från botten av östslutningen mot väster, och ö-lämningen. Platsen där öns mitt tros ha funnits har markerats med en käpp. Slutningen ner mot öst är brant, och man har haft en fin utsikt ner över dalen från ö-lämningen på krönet (se Figur 46, mitten). Notera även taket och klocktornet på posthuset inne på tunet, som syns mellan de två byggnaderna till höger. Foto: 090905.

Figur 46. Utsnitt ur kartskissen från 1789 (se vidare Figur 4).

Figur 47. Platsen för ö-lämningen ur olika vinklar, kappen visar dess ungefärliga mitt. Överst: Ett foto från nedre trädgården mot öster. Mitten: Utsiken mot öst från ö-lämningen. Nederst: Ett foto från NNÖ och tunet mot ö-lämningen. Foto: 090905.

Grävdagbok

Måndag 31/8 2009

Regn hela dagen utom precis i början, men inte så kallt. Började dra första schaktet i nedre delen av trädgården, från vägen i väst och uppåt. En skopbredd. Stenar väster om påfågelburen, och det vita nedersta lagret nedanför dem, satte myror i våra huvuden. Är det vita lagret naturligt? Är alla stenar ditlagda eller naturliga? Finns det några spår efter en raserad terrass eller har det alltid bara varit sluttning? Stoppade maskingrävningen nedåt vid lager där stenarna dök upp på allvar, vi fortsätter grävningen för hand. Flyttade maskinen och började dra schakt nummer två från höjdrönet och ner mot väster. Noterade att matjorden var mycket tunn längst upp i början av schaktet. Vi blir bjudna på lunch varje dag, idag härlig varm gryta, gott!

Tisdag 1/9

Fortsatte det andra schaktet nedför sluttningen, ända ner parallellt med det första. Öppnade sedan en större yta väster om fågelburen. Grus, sand och stora stenar, och mycket vatten kommer upp så snart vi kommer en liten bit ner i gruset. Nedanför i backen däremot gråvit lera. Många stenar är stora, och det är svårt att säga om de ligger på linje eller inte. Handrensning fortsatte. Maskinen flyttad tillbaka upp på rönet, förlängning av det andra schaktet upp på rönet mot öster. Nu kommer runda fina tätt packade stenar högt upp, vid sidan av den djupa delen som framkom igår – är det kanske ön på kartan?! Det ligger precis på rönet. Fortsatte med maskinen i sluttningen ner mot öst bredvid gethagen, fick kapa en del plommongrenar för att komma fram. (Växer olika plommon längs hela gränsen till nästa fastighet och de är precis mogna, som äpplena. Blir mycket plommon och äpplen under den här grävningen!) Men när vi fortsatte schaktet mot öst blev marken snabbt omrörd. Stubintråd. Tegel. Plast. Leksaksklocka. Slutade, och lade igen den biten direkt i slutet av dagen. Samling av krafter på rönet, handrensning. Mer eller mindre övertygade om att vi hittat huskullen med damm! Öväntat men glädjande! Madeleine trodde den skulle finnas här, men många andra förslag på placering har cirkulerat, till exempel under grannhuset och nedanför östsluttningen där marken blir flatare. Vi börjar här igen imorgon!

Onsdag 2/9

Började med att lägga ett nytt kort schakt på höjden nordväst om det långa schaktet. Hittade del av bastant grund, och kring den slagg, tegel m.m. Ser nästan ut som brandlager. Tror det är grunden till en byggnad som är yngre än dammen/ön. Men bakom grunden gick vi ner, och under grus och sten hittade vi mörkgrått lager – verkar vattenpåverkat, är det botten av en damm?

Grävde bort en del av de packade mindre runda stenarna på höjden och fann stora stenblock som en kant eller grund. Gjorde detsamma i det äldre långa schaktet, och fann även där stora stenblock. När vi fortsatte neråt, och även tog bort några stenblock, fann vi det mörka lagret även i detta schakt. Fann bland en fajansbit i det. Förhållandet mellan mörka lagret och stenkanten/gruset verkar visa på att ö och damm är anlagda samtidigt.

Anna började rita sektion, startade med den övre halvan av det långa schaktet mot ölämningen. Inger tog över att gå med maskinen, och flyttade ner till nedre trädgården i väster, där tvärschakt drogs, mellan husvägg och första schaktet. I det första västliga tvärschaktet framkom ytterligare en stenfylld dränering och en gångrest till. Ett andra tvärschakt lades längre upp i sluttningen vid det grusiga steniga – mycket förvirrande. Tunt matjordslager, sedan grus och sten direkt under, vissa stenar mycket stora. Grävde ner djupt på ett ställe, inget annat än samma material. Ingen lera, och det kom snabbt vatten i stora mängder – la igen direkt för säkerhetsskull. Besök av journalister under eftermiddagen.

Dagen kan sammanfattas som att vi alla är mycket nöjda med ön, men mindre nöjda, snarare frustrerade, över det grusiga sandiga i backen vid påfågelburen. Var är terrasseringen som vi trodde vi skulle hitta?! Om det finns något anlagt i allt detta, var och vad är det?! Imorgon kommer geologen som tur är, vi hoppas på klarhet. Maskinisten kommer senare imorgon, vi har dragit det mesta av de schakt vi tror vi kommer behöva.

Torsdag 3/9

Började förmiddagen med att hjälpas åt att rensa sektioner i nedre trädgården, så att Anna skulle kunna börja rita. Regnigt. Fossesholms hjälpsamma personal ordnade ett partytält som ställdes över schaktet där ritning pågick. Väldigt bra eftersom vi ritar på millimeterpapper som blir förstört av regn. Geolog Rolf Sørensen kom vid 10-tiden, och vi fick mycket klarlagt. Den vita leran är naturlig glacial lera. En glaciärfront (*brefront*) gick tvärs över området i Ö-V riktning med en glaciäralv (*breälv*) rinnande från norr. Grus och sten är en grusås som leran sedan avsatts på genom älven. Det faktum att gruset är så vattenförande tyder på att det är ett stort sammanhängande parti. Däremot är de kantiga stenarna uppe vid fågelburen mer underliga, glacialt transporterade stenar är rundade. De verkar inte höra till, kanske är det rester efter någon form av konstruktion, men den är i så fall illa åtgången och svårtolkad. Vi bad även Rolf Sørensen titta på de svarta dammlagren i norra schaktet, och fick bekräftat att han också tycker att det ena är sotigt och humöst, och det andra snarast verkar askblandat. Skifferbitarna som återfinns här och där i schakten är alunskiffer. De leriga lagren under de förmodade dammlagren är leriga nog att ha kunnat hålla vatten.

Maskinist Ståle Berg hit igen efter lunch. Efter ritning av sektion grävde vi ner i det först grävda schaktet nedanför fågelburen, och tog bort de grusiga och steniga lagren i slutningen. Därefter beslutade vi att vi inte skulle gräva mer med maskin – Ståle återkommer på måndag för att fylla igen schakten.

Madeleine har funderat, mätt och tittat igenom sina kartor och dokument en gång till, och en ny bild av trädgårdens utsträckning på 1700-talet börjar utkristallisera sig. Troligen var den inte så stor som vi först trodde, troligen är det en betydligt mindre del än de två tredjedelar som vi trodde tidigare, som sålts av till tomter. Utgående från att mittaxeln i Ö-V riktning utgick från öns mitt, blir avståndet mellan husvägg och mittaxel i västliga trädgården 16 meter. Mäter man ytterligare 16 meter från den förmodade mittaxeln mot söder kommer man till en plats i grannens trädgård där det faktiskt finns ett buskage och en svag höjdskillnad, i östvästlig riktning, vilka förstärkte känslan av en gräns här.

Fredag 4/9

Sista grävdagen. Inmätning med totalstation av Ole-J Petersen från Øvre Eiker kommune assisterad av Anne. Tvättning och fotografering av fynd. Rensning och ritning av sektioner. Vid rensning intill påfågelburen upptäcktes grus i schaktväggen som påminner mycket om gruset i gånglämningarna, troligen resterna efter en söndergrävd tredje gång? Inger insamlade grusprover från de tre gånglämningarna, som senare skall tvättas, mätas och studeras vidare.

Vid genomgång av fyndmaterialet noterades att vi i anslutning till dammlagren på höjden hittat tegelfragment, främst taktegel, lite metallbitar, samt ett par fajansbitar och ett kritpips-huvud. Ytan mellan ö-lämningen och nedre trädgården har inte gett några fynd alls som kan sägas vara "äldre". Från den nedre trädgården fanns betydligt mer fyndmaterial. De ger intryck av att vara relativt jämt fördelade spår av hushållssopor (förutom lite tegel och enstaka bitar svartglaserat taktegel) – djurben och tänder, lite små järnbitar, någon rostig spik, en del glas, både butelj glas och en bit svagt gröntonat plant fönsterglas som kan vara 1700-tal. Vidare hittades hushållskeramik 13 bitar, mörkrött gods med mönster på, från spillkummar och andra kärl, främst matförvaring. Av porslin hittades förutom en skärva riktigt ostindiskt porslin en halv skål i blåmönstrad fajans, ser ut som Willow, gissningsvis 1800-tal. Dessutom hittades en annan blåmönstrad fajansbit och några yngre bitar riktigt porslin, troligen danskt? I nedre trädgården hittades också 4 skaftbitar av kritpipor, varav en bit med dekor, och ett kritpipshuvud.

Lördag och söndag 5/9 – 6/9

Grävningsfasen är avslutad. Anna stannar kvar för att rita färdigt alla sektioner och avsluta dokumentationsarbetet.

Referenser

von Essen, Madeleine (2010) *Fossesholm – hagehistorisk dokumentasjon*. Eiker Historielag.

Muntliga oppgifter

Steen, Ellen Pauline. Museumsbestyrer, Fossesholms Herrgård, representant för Eiker Historielag.

Sørensen, Rolf. Geolog.